

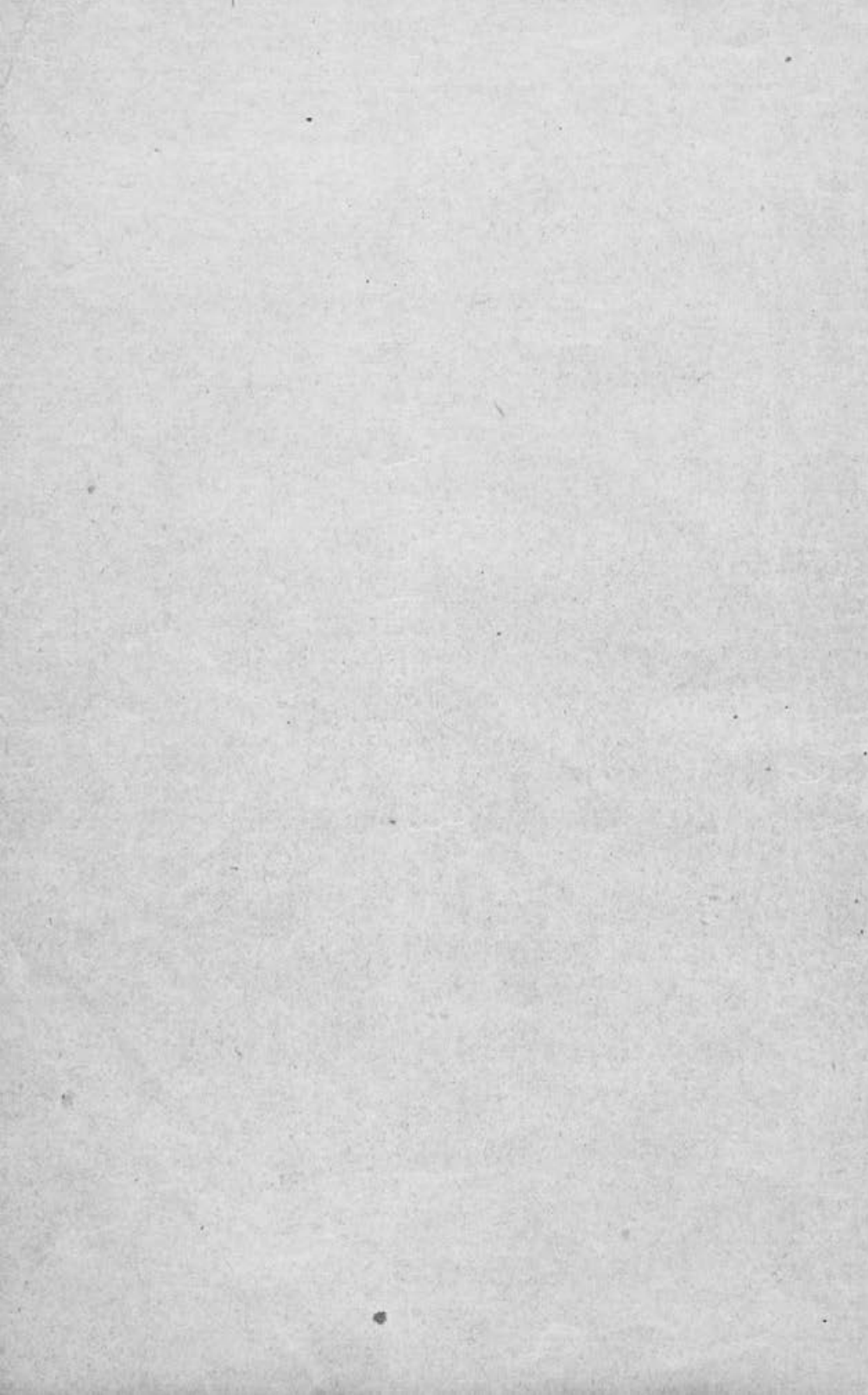
POROČILO

**O STANJU LJUDSKEGA ŠOL-
STVA V OKRAJU GORIŠKEM
ZA LETO 1903-1904.**

**ŠESTAVIL C. K. OKRAJNI ŠOLSKI NADZORNIK
FRANC FINŠGER.**

V GORICI 1904.

Založil c. k. okrajni šolski svet v Gorici.
Tiskala „Narodna Tiskarna“.

Poročilo

o stanju ljudskega šolstva v okraju
goriškem za leto 1903-1904.

Šestavil c. k. okrajni šolski nadzornik

Franc Pinšger.

V GORICI 1904.

Založil c. k. okrajni šolski svet v Gorici.

Tiskalje »Narodna Tiskarna«.

Sv. Križ.

Zemljepisno-zgodovinski opis.

(Spisal Peter Medvešek.)

U V O D

„Vsaka šola naj ima načrt šolskega kraja, kateri bodi potem podlaga zemljepisnemu pouku“ — velijo pojasnila k učnim načrtom za Primorsko.

Leta 1902. sem narisal tak načrt ter ga predložil okrajni učiteljski konferenci v Gorici, katera je sklenila, naj sestavi vsak učitelj načrt svoje šolske občine.

Poleg načrta pa je potreben za vsak kraj tudi opis, ki naj služi učitelju pri pouku v zemljepisju in zgodovini.

Pred dobrim desetletjem je bilo pričelo učiteljstvo širom slovenske domovine z opisi posameznih okrajev. Dosedaj se je posrečilo le nekaterim okrajem, da so izdali take opise.

Tudi učiteljstvo goriškega okraja je bilo sklenilo v svojem društvu, da opiše svoj okraj ter izda toli zaželeno in potrebno knjigo. Žal, da se to ni moglo zgoditi, ker večina se je ustrašila ne prelahkega dela.*)

---

*) Kot predsedniku odseka za urejevanje opisa Goriškega glavarstva mi je došlo le troje opisov in sicer občin: Gaberje pri Ajdovščini, Vrtojba, Prvačina in Opatjeselo. —

Nadejaje se, da kar se ni zgodilo doslej, se lahko še zgodi v prihodnje, odzval sem se drage volje pozivu c. kr. okr. šol. sveta ter se lotil opisa občine, v kateri službujem zadnjih deset let, če tudi ni to lahek posel, kajti Sv. Križ je imel koncem srednjega in v začetku novega veka znamenito zgodovino, a nisem mogel dobiti v roke posebnih virov. Sploh mi ni znano, ali je kdo že izdal zgodovino tega kraja.

Pokojni zgodovinar, prof. S. Ružar, ki je bil na hitrici sicer pregledal znameniti arhiv grofov Attemsov Svetokriških, je bil izjavil, da bode morda kdaj natančneje pisal o Sv. Križu. Žal, da ga je prehitela smrt.

Zemljepisni del.

1. Mesto Sv. Križ.

Vipavska dolina, ki ima svoje ime po reki Vipavi, se odlikuje tudi po tem, da molé iz nje ali cela nizka pogorja brja, ki ločijo posamezne dele lepe doline, ali pa tudi posamezna brda-griči, na katerih so večinoma prijazna sela in vasi. Nekako v sredi glavnega dela Vipavske doline se vzdiguje precej strmo brdo, ki je raztegnjeno od vzhoda proti zahodu, 186 m nad morjem, ali pri 100 m nad dolino. Vrh griča stoji hiša tik hiše in to je Sv. Križ,^{*)} ki šteje zdaj le še 65 hiš z 241 prebivalci. Seveda je to le v nekdanjem obzidju; k sedanji davkarski občini spadajo tudi predkraji: Cesta, Plače in Male Žablje z 286 hišami in 1260 prebivalci. — Pred sto leti je imel več hiš in več prebivalcev.

Sv. Križ je bil obzidan, kar se še zdaj pozna, posebno pri severnih t. j. glavnih vratih. Na vzhodni strani griča stoji trden Grad, katerega večina je v razvalinah. Okoli Gradu na dveh straneh je nasip, kateremu pravijo „Puštajna“ (bastija). Pod Gradom na vzhodu se imenuje svet Za Gradom.

^{*)} Staro ime je bilo „Tabor“, kajti v starih listinah se imenuje „Täber-Kreuz“. —

Glavni vhod v Sv. Križ.

Na južnej strani griča pod Gradom je kapucinski samostan s krasnim vrtom v terasah. Na zahodnej strani griča je velika župnijska cerkev.

Sv. Križ se deli po govorici na tri dele in sicer 'poleg Gradu še na „Placu“ (trgu) ter v „Gasah“ (ulicah); tako so se ločili tudi meščani na grajske, placarje in gasarje.

Dandanes se pečajo prebivalci večinoma s kmetijstvom; v srečnejših časih pa je bilo več rokodelcev in trgovcev. Odkar so se preselili okrajni uradi in grajščaki, je izgubljal Sv. Križ značaj mesta, a meščani značaj meščanov.

2. Okolica.

Iz mesta vodi samo jedna vozna cesta skozi glavna vrata na severni strani; koj pod mestom je križpotje. Glavna cesta vodi na Cesto, vas ob državni cesti in ob železnici s c. kr. poštним uradom in žel postajo „Sv. Križ-Cesta“, stranska pot pa v Plače na vzhodu. Poslednja vas leži na južni strani dveh gričev, pod Velikim in Malim Plaškim hribom (184 m), ki varujeta vse tri oddelke vasi pred severo-vzhodnim vetrom, staroznano burjo. Na hribu je ostanek nekdanjega tabra; s hriba je tudi krasen razgled po severni Vipavski dolini. Poleg glavnega izhoda iz Sv. Križa sta še dva stranska, t. j. dvoje poti, ki pa niste sposobni za vožnjo radi prevelike strmine. Na južni strani po Rebru se pride v raztreseno vas Male Žablje, ki sega do reke Vipave, a ukraj reke je vas Velike Žablje. Na zahodni strani drži steza po Rebru v sosednjo, tudi raztreseno vas Dobravlje, katero varuje pred burjo dobavsko Brdo.

Vsi doslej imenovani kraji spadajo h županiji Sv. Križ.

3. Razgled.

S Sv. Križa se nima le lepega razgleda po celi županiji, ampak še dalje na vse strani. Na severu se vzdiguje strmo pobočje sivega Čavna do najvišjega vrhunca Kuclja (1239 m) in Modrasovca (1308 m). Ob pobočju je prijazna vas Štomaj (293 m) in vznožju Skrilje (156 m) in raztresene vasice občine Lokavec (176 m). Čavensko pogorje (1000 do 1300 m) zakriva za seboj Trnovski gozd, katerega sta najvišja vr-

hova Mrzovec (1408 m) in Goljak (1496 m). Izpod Čavna izvira mnogo studencev z izvrstno pitno vodo. Studenci se zbirajo v dolini v precej velike potoke, od katerih teče Vrnivec tik pod Sv. Križem ter loči Sv. Križ od dobravskega Brda ter meji obe davčni občini; izliva se v Vipavo. Blizu njega izvira znamenitejši Jelšček, kateri goni v Lokavcu več žag in od katerega je napeljan vodotok v Vrnivec, da gonita več mlinov.

Ne daleč od teh izvirkov je tretji, Grajšček, ki se združi z Jelščekom ter jo zavije okoli Plaškega hriba in teče že na Kranjskem v Vipavo. Grajšček izvira v nekakem mehko lapornatem, ilovnatem svetu, tako imenovanem Slanem blatu, katero se večkrat vdira proti dolini. Pred par leti se je bila pričela polzeti proti Lokavcu precej obširna plast z vsemi rastlinami. Čudno je bilo gledati vse vprek in vprek zmandrano površino zemlje. Vzrok tej čudni naravni prikazni je trdna kraševita podlaga, na kateri je mehkejša ilovnata plast. Nепrestano deževje razmoči zgornjo plast po izvirkih vedno bolj in bolj, da prične polzeti navzdol. Holmci nad Lokavcem so nastali v davnih časih na tak način. Da se zabrani nadaljno polzenje sveta v dolino, priskočila je država na pomoč z razmeroma ogromno syoto, poslala svojega veščaka na lice mesta, da vodi obrambena dela. Kdo more trditi, da ni navstala Vipavska dolina v predzgodovinski dobi na sličen način? Vodovje je vedno bolj in bolj spiralo svet pod planoto, ki je bila nad sedanjo dolino ter vezala sedanji Trnovski gozd s Krasom, na jugu sedanje doline. Ali niso takrat navstala sedanja brda? Nedaleč od Grajščeka izvira tudi Lokavšček, ki goni sicer nekoliko žag in mlinov, a vali izpod Čavna tudi toliko kamenja in grušča, da provzroča, kakor Grajšček, poplavljanje v dolini. Država je potrosila že večkrat nekoliko tisočakov, da je urejevala jima strugi, a vse je pomagalo le malo časa. Zdaj, ko se je gradila železnica, izvozilo je povzetništvo z državno podporo mnogo grušča po progi ter tako spraznilo del struge.

Z deželno in državno podporo se napravljajo obrambeni zidovi in nasipi, ki bodo za dolgo dobo branili bližnja polja in travnike pred opustošenjem.

Od Čavna na vzhodno stran je pogorje Otlica ali Angeljska gora. Prvo ime ima po voltinah, katerih ima več; drugo pa po cerkvi na planoti, na kateri je občina Otlica. Izpod Otlice izvira najmočnejši dotok Vipave, znameniti Hubelj, ki

teče po meji med Goriškim in Kranjskim. Ob deževju na planoti izvira iz več votlin, vedno višje in višje ter bobni v prepad, napravljajoč lepe slapove. Bobnenje in šumenje padajoče vode se sliši do Sv. Križa prav dobro. K izvirku Hublja vodi iz Ajdovščine skozi Šturtje na Kranjskem lepa cesta radi tvornic, katere so na obeh straneh reke. Škoda, da nekatere tvornice spe že več let. Najznamenitejša tvornica, kateri podleže tudi Hubelj gonilno moč, je predilnica na paro.

Podaljšek Otlice na vzhodu je Šturska gora z vrhom Kolkom. Vsa ta pogorja skupaj so Trnovski gozd. Drugo gorovje na vzhodu je Hrušica, čez katero drži cesta v Logatec in dalje proti Ljubljani. Tod je vodila starodajna rimska cesta med Oglejem in Emono. Vse pobočje Hrušice je polno lepih, belih vasí in selišč do Cola v samem gozdu. Hrušica je kakor zagozda zabita med Trnovsko planoto in Nanos, planoto z enako imenim najvišjim vrhom (1300 m), o katerem je pel M. Vilhar, da „skale bobneče v doline vali“. Izpod Nanosa izvira reka Vipava, ob katere izvirku je trg Vipava. Blizu trga stojé na strmém, sklalovitem griču razvaline Starega gradu.

Na zahodno stran se ima s Sv. Križa tudi krasen razgled, katerega pa ne omejujejo gorovja tako blizu kakor na severu in vzhodu.

Oko se ti pase nad velikim delom doline ter zreš vasi Brje, Kamenje, nad Črničami nekdanji tabor; v solnčnih žarkih se blešči Građišče nad Renčami in daleč na skrajnem zahodu meji na obzorju po letu sivkasta, a dobrega pol leta snežno bela stena, oddelek Karnskih Alp, Premaggiore v Benečiji.

Na jugu je razgled najbolj omejen, kajti za Brjami in Školjem (420 m) ti zapira obzorje Kraška visočina z najvišjim vrhom Trsteljem (644 m). Na jugo-vzhodu vidimo skrajni konec brja, ki se spušča skoro navpično v dolino; na vrhu je vas Planina, od koder je krasen razgled. Blizu reke v dolini je znamenita božja pot v Logu.

Tako si človek napase oko na vse strani neba. Najlepši je razgled séveda spred Gradu.

Posebno radi lepega razgleda in Gradu obišče Sv. Križ precej tujcev, ki vsi zelo hvalijo prelep razgled. Najiminitnejši obiskovalec, kateremu sem bil za „cicerona“, eksclenca fcm. baron Beck, šef avstr. general. štaba, ni mogel prehvaliti prelepe okolice ter ni mogel razumeti, kako puste grofje Attémsi

svoj Grad, ki ima tako krasno lego — v razvalinah, katerih zidovje je sicer še prav dobro in bi poprava ne stala, kdo ve koliko. —

4. Prirodoznanski opis.

Najnižji svet je ob reki Vipavi, le 62 m nad morjem, najvišji pa brdi nad Velikimi Žabljami, Stara gora 195 m in Menjavica 230 m. Od V. Žabelj in po Dobravljah je ravnina, ki se imenuje Okolica ob Vipavi in Gmajna, Leskovec in Dobrava. Druga ravnina je od Ceste pod Sv. Križem dalje proti Ajdovščini ter se imenuje Dožica, Novakovce, Hude Globine, Slokarica, Hrastičje in Gmajna Trnje. — Svet od Svetokriškega in Plaških hribov se znižuje proti Vipavi kot brje, kateremu pravijo Bregovi.

Površina cele županije meri 14 $\frac{1}{2}$ km² in sicer od teh davčna občina Sv. Križ tri petine, a Dobravlje in V. Žablje po eno petino. — Polovica sveta je ravnine. Svet je sestavljen iz lãporja ali soldana, kateremu je primešana semtertja ilovica; prehaja pa tudi v opoko in kraški kamenit svet.

Poleg vodovja, katero sem že omenil doslej, je vredno omeniti še, da tečeta izpod Čavna po Dobravljah potoka Skrijlnik in Košivec. Na levem bregu se izlivajo v Vipavo le nekateri studenci, katerih stružice pa so ob suši brez vode.

Dobre pitne vode pa nima niti Sv. Križ, niti drugi kraji v županiji. Pomagati si morajo z vodnjaki, v katere je napeljana strešnica (Sv. Križ, Plače), ali pa s podzemeljsko vodo v nižinah. — Izpod dobravskega Brda pa izvira močni Studenec, ki ima dobro pitno vodo, katero bi zamogli napeljati vsaj v nekatere kraje v nižini.*)

Podnebje je ugodno. Burja dela po Vipavskem lepo in slabo vreme. Po zimi kraljuje večkrat po cele tedne ter prinaša ali sneg od severo-vzhoda, ali dež od jugo-vzhoda; poslednji pravijo hrvašček, ki je skoro neprijetnejša nego prava burja. Ko poneha burja, se rado pooblači ter se vrže na dež, ali meglo. Takrat ni prijetno hoditi po nižinah, kajti razmočeni lãpor daje preobilnega blata in Vipavec si želi zopet burje.

Sicer pa je tudi po zimi pogostoma najlepše, gorko, ugodno podnebje; kajti mirni zrak se kmalu segreje.

*) Nekdaj se je menilo izpeljati vodo v Sv. Križ.

Po Čavnu, Hrušici in Nanosu je vse belo, ko v dolini že vse zeleni in cvete; da celo zgodnje češnje začenjajo rdečeti, ko je po bližnjih gorah še vse rjavo — ko tja gori še ni prijahal sv. Juri s svojim zelenim plaščem. Spomlad je po Vipavskem nad vse lepa in prijetna, ako, no, zopet ne nadleguje burja, katera provzročuje večkrat sadnemu drevju in vinski trti obilo škode. Poleg pomladanskega mraza provzročuje tudi toča obilo škode, posebno v vinogradih. Tudi slana požiga rada po nižinah.

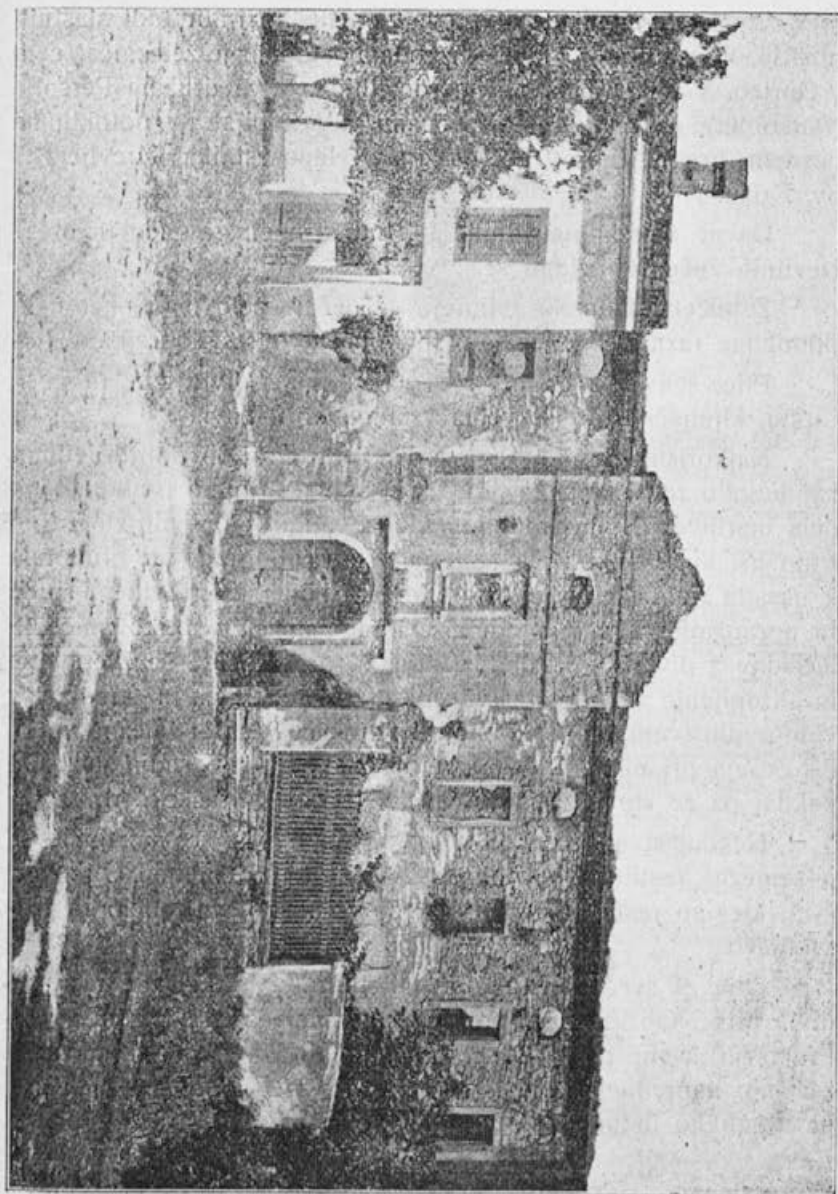
V poslednjih letih ima dolina malo, ali celo nič snega; stari ljudje pa vedo povedati, da ga je bilo pred leti vrglo toliko, da je moral počivati ves promet.

Potrebno se mi vidi, da navedem dobesedno o postanku burje po S. Rutarju: *) „Dolgo časa so ugibali, odkodi da dohva burja tako silno moč. Da višinske razlike k temu pripomorejo, to so učenjaki že davno vedeli. Sedaj so znani tudi fizikalni vzroki, ki ustvarjajo burjo. Dokazano je, da vlada v obče, zlasti pa po zimi, nad izredno toplo Adrijo nizek zračni tlak ali pritisk, nad vzhodnimi Alpami pa visok (od Atlanskega morja sem segajoč) tlak izredno hladnega zraka. Iz tega vzroka se zgodi v zraku isto, kar bi se zgodilo, če se v odprti posodi iz katerega koli uzroka nagne površje vode. Takoj odteče voda od najvišjega kraja proti najnižjemu. Čim bližje si stojita ta dva kraja pri isti višinski razliki, tem strmejšje je površje, tem hitrejšje odteče voda z višjega mesta na nižje in ravnovršje se zopet ustanovi. Nikjer pa si ne stojita v tako mali daljavi nasproti tu jako visok, tam jako nizek zračen tlak, kakor nad Karavankami in nad Tržaškim zalivom. Za Krasom in za Karavankami se nabira teški zrak, kakor za kakim jezom. Ko se on spusti čezenj, navstane silen padec in zatorej odteče teški kontinentalni zrak s silno hitrostjo preko imenovanih gorovij k morju. To je burja“.

Ako bi ne bilo burje, Vipavska dolina bi ne bila tako zdrava, kakor je, kajti ona jo suši in ji čisti zrak.

Razun domačih živali nahajajo se le še tele divje živali: zajec, veverica, podlasica in lisica; vidra je pa že zelo redka ob Vipavi. Divji golobi gnezdiijo po grajskih razvalinah, kjer živi (na polju) koristna ujeda kanja, kateri pravijo tu šprinca (Turmfalke, Falco buteo). Drugih ptic je občina kaj bogata, posebno odkar se je zabranil škodljiv ptičji lov n. pr. kosi, sove in čuki,

*) „Slov. zemlja“, 1902.

Sprednja stran Gradu (na trgu).

vrani, ki se umikajo z bližnjih gozdov, žolne in detli, in vse manjše ptice pevke.

Vipava in njeni dotoki rede lepo število rib, tudi slastnih postrvi, katere pridno love in prodajajo, odkar je železnica, celo v Gorico. V Vipavi ima pravico do ribjega lova družina Persolja (Persoglia), nekdanja lastnica gradu v V. Žabljah; v potokih na desnem bregu Vipave pa družina veleposestnika Mrevljeta v Sv. Križu.*)

Da ne manjka navadnih kač, tudi strupenega gada in brezštevlnih žuželek, razumi se.

Z bučelarstvom in svilorejo se pečajo zelo malo, ker neki podnebne razmere ne vgapajo niti bučeli, niti sviloprejki.

Ptice selivke z daljnega severja, kakor divje race in gosi, čaplje, kljunači i. dr. se večkrat mude ob Vipavi.

Najkoristnejša rastlina je vinska trta, ki ob dobrih letinah kaj bogato rodi sladkega grozdja in poplača obilno trudapolnega dela marljivemu vinogradniku. Med živalimi je omenili zloglasno trtno uš, ki je pokončala večinoma stare vinograde ter primorala k nasadu ameriške divje trte. A trebalo bode še ogromnega truda in neznosnih troškov, preden se bo namestilo toliko uničenih nasadov z divjo trto. Poleg cepljenja, provzročuje še žvepljanje in škropljenje z bakrenim vitrijolom toliko truda in stroškov z vinogradništvom, da mora imeti kmetovalec več kot železno voljo, da vstraja pri njem. Z vso vnemo se je poprijelo sadjarstva. Od nekdanj pa že slové zgodnje češnje, breskve, hruške i. dr.

Nekdanj so gojili tudi oljko, a dandanes se nahaja le še posamezna rastlina, pač pa nas potrjuje o tem ime Oljkovec, svet, kjer so rastle oljke. Iz oljk so delali olje za zabelo in razsvetljavo.

Olje za svečavo so napravljali tudi iz jagod druge rastline, divje oljke. Ob Vipavi in potokih raste največ vrb, jelš in topol. Po tršem svetu pa je hrast navadno drevo. V novejšem času zasajajo naprednejši kmetovalci kraški svet z borom, mehkejši pa s smreko in mecesnom. Izmed grmovja se nahaja tudi rše-

*) Kupno-prodajna pogodba o ribjem lovu v potokih Vrtovinšček, Košivec, Vrnivec in Pristava (Jelšček) je bila sklenjena l. 1861. med Jožefo Lukman roj. grof. Attems kot dedinjo svojega pok. brata Karola grofa Attemsa (1845) in Tomažem Mrevljatom za tristo petdeset goldinarjev. Sicer je bila ta pogodba sklenjena že med predniki obeh strank l. 1845.

ljika (na katero se cepi rada češnja), brinje in celo ruj se dobi. Dobiva se tudi divji hmelj.

Trobentice, zvončki in vijolice cveto že sredi zime. Ilovnati, mokrotni travniki so vsi polni strupenega podleska (Herbstzeitlose), katerega pa še ne zatirajo.

Ciprese iz samostanskega vrta so zaplodile iste rastline tudi drugod.

5. Politični opis in prebivalstvo.

Županija Sv. Križ spada k Ajdovskemu sodnijskemu okraju in Goriškemu okrajnemu glavarstvu.

Sestoji iz treh davkarskih občin: Sv. Križ, Dobravlje in V. Žablje.

Iz katerih vasij, sel in zaselkov sestoji posamezna davkarska občina in koliko ljudi šteje, kaže tale pregled:

Davkarska občina	Oddelki	Števílo			
		ljudi		hiš	ljudi
		1880	1890	1900	
Sv. Križ	Sv. Križ Cesta Plače Male Žablje	1229	1156	284	1265
Dobravlje	Hrib Hrobači Kozja para Pikči Velika vas Vrčoni konec	518	577	108	581
Vel. Žablje	—	471	450	99	488
Skupaj	—	2218	2192	491	2334

Davkarska občina	Pričujoči		Nepričujoči		Skupaj
	moški	ženske	moški	ženske	
Sv. Križ	674	591	39	48	1352
Vel. Žablje	252	236	11	14	513
Dobravlje	305	276	20	24	625
Skupaj	1221	1103	70	86	2490

V cerkvenem obziru je sestojala do leta 1903. cela županija iz samo ene župnije Sv. Križa in vikarijata V. Žablje; v tem letu se je ustanovila za poslednjo vas samostojna župnija.

V Dobravljah je podružna cerkev sv. Petra. V Sv. Križu pa je še kapucinska cerkev. Grajska kapela se je opustila ob preselitvi grajščakov 1864.

Uprava.

Občino upravlja občinsko starešinstvo, ki šteje v novejšem času 30 starešin, izmed katerih se voli župan in 9 podžupanov.

V deželni in državni zbor voli cela županija v kmetijskih občinah, ker v deželni ustavi se ni vštela davkarska občina Sv. Križ nad mestno skupino. Županija voli potom 5 vol. mož.

Za šolske zadeve sta zdaj dva krajna šolska sveta: v Sv. Križu za šolsko občino Sv. Križ in Dobravlje ter v V. Žabljah za istoimeno šol. občino.

Prebivalstvo.

Županija meri $14\frac{1}{3}$ km² in šteje 2334, a z začasno nepričujočimi, 2490 ljudi, tako da pride na vsak km² 168 ljudi. Ako se vpošteva, da je bilo odsotnih ob ljudskem štetju precejšnje število mladenčev pri vojaki in dijakov po šolah in delavcev in služkinj v mrtvem zimskem času večinoma začasno v Trstu, razvidi se, da je ljudstvo zelo gosto naseljeno, t. j. 174 na km². Ker ni v občini večjih obrtnijskih podjetij, izseljuje se premnogo prebivalstva posebno v Trst. To se pozna posebno po bolniških troških, katere plačuje občina za bolnike, ki so pristojni v to občino. Ti stroški znašajo na leto okoli 6 tisoč kron.

Po opravi lu je velika večina kmetovalcev, sicer zadošča malih obrtnikov in trgovcev.

Po narodnosti in veri ni med prebivalstvom nobene razlike, kajti vsi so Slovenci in katoličani.

6. Gmotni napredek.

S poljedelstvom, v ožjem pomenu besede, se ne preživlja večina prebivalstva, kajti brje ni ugodno za to. Najlepše

in najrodovitnejše polje je ob Vipavi, kjer so pridelovali nekdanj obilo drobnega žita: pšenice in ječmena; dandanes ne sejejo več pšenice, ampak le ječmen za domačo potrebo; pač pa se veliko polja poseje s turšico, katere pa ne pridelajo dovolj za domačo potrebo. Mnogo njiv je posejanih z deteljo za krmo. Pridelovanje pšenice se ne izplačuje, odkar se je cena znižala vsled tuje konkurence. Mnogo njiv pa so opustili v travnike, na katerih se prideluje sena nad domačo potrebo. Lepi travniki so ob Vipavi in na nekdanjem obč. zemljišču proti Ajdovščini.

Pašnikov ni več v občini, tudi pravih gozdov ne, le nizki gozdi so na brju, posebno ob Vipavi proti Kranjskemu. Veliko je vinogradov, ki dajejo v dobrih letinah obilo dobrega vina, ki je glavni pridelek — posebno v Vel. Žabljah. Poleg vina je sadje važen pridelek. V novejšem času, odkar je trtna uš pokončala staro domačo trto, vrgli so se prebivalci na sadjarstvo z veliko vnemo. A kljubu vsem boleznim in nezgodam, ki obiskujejo trto, se ne morejo ločiti od nje ter prenavljajo stare vinograde s hvalevredno vnemo.

Za gospodarski napredek skrbe društva, in sicer kmetijsko društvo v Sv. Križu in sadjarsko-vinarsko društvo v Vel. Žabljah in Dobravljah; vsako si je kupilo primerno zemljišče.

Ker poleg sena pridelujejo mnogo detelje in živinske pese, rede vedno več in lepše živine, vendar bi se dalo v tem pogledu še mnogo bolj napredovati.

Število in vrste živali kaže tale razkaz:

konji	goveda	osli, mezge	koze	ovce	prešiči	panjev čebel	kokoši	druge perutnine
44	809	7	4	5	547	92	2417	33

Obrtnije v širjem pomenu ni v občini; rokodelstva pa so domačim potrebam dovolj zastopana:

v davkarski občini Sv. Križ: 10 krčem, 7 štacun, 1 zidar, 2 urarja, 1 knjigovez, 5 čevljarjev, 4 mlini, 2 krojača, 3 mesnice, 1 kamnar, 4 tobakarne, 1 kovač;

v davkarski občini Dobravlje: 4 krčme, 3 štacune, 2 zidarja, 2 kovača, 2 čevljarja, 2 mlina, 2 tobakarni;

v davkarski občini V. Žablje: 3 krčme, 2 štacuni, 2 krojača, 1 čevljar, 2 tobakarni.

Toliko jih plačuje občno pridobnino; drugi delajo pri teh kot delavci, ali pa so oproščeni občne pridobnine.

Na občinskem zemljišču ob hudourniku Lokavščeku je začela občina zasajati in gojiti vrbe, in ker je tudi ob drugih potokih in ob Vipavi mnogo primernege sveta za vrbe, namerava se uvesti pletarstvo za pletenje košev, jerbasov, posebno z ozirom na kupčijo s sadjem, ako bode tudi država dala primerno podporo.

Kupčijo s sadjem in vinom pospešuje poleg lepih cest — državna in več skladovnih — v novejšem času vipavska železnica. Mnogo na boljšem bi bilo, ako bi se podaljšala železnica na Kranjsko. Posebno zveza z vrhniško železnico bi zbližala Ljubljano in sploh severo-vzhodne kraje z Vipavsko dolino ter tako pospešila razprodajo naših pridelkov.

Nekdaj je dajala kupčija z živino mnogo dobička, kajti mnogo posestnikov se je pečalo s prekupčevanjem goveje živine, po katero so hodili ne le na Kranjsko, ampak tudi na Štajersko in Hrvaško ter jo gonili na prodaj v Trst in Gorico. V novejših časih pa gineva prekupčevanje, s katerim se pečajo le še oni, ki ne morejo pozabiti nekdanjih časov.

7. Duševna izobrazba.

Poleg cerkve skrbi za duševno izobrazbo šola.

Od leta 1902. ima vsaka davčna občina svojo šolo in sicer Sv. Križ trirazrednico, Dobravlje in V. Žablje pa po jednojedno-razrednico, v katere hodijo vsi za šolo sposobni otroci, dečki in deklice skupaj.

Število šolodolžnih in šoloobiskujočih otrok je razvidno iz poročila c. kr. okr. šol. sveta.

Poleg šol skrbe za izobrazbo tudi bralna in pevska društva, ki so v Sv. Križu, na Cesti, v Dobravljah in V. Žabljah. — Za narodno probujo se ima zahvaliti občina naša župniku Lovro Šušniku in dr. Lavriču. Leta 1868. je bil ustanovil vneti župnik prvo narodno društvo „Čitalnico“ v Sv. Križu. Kumoval ji je dr. Lavrič, takratni odvetnik v Ajdov-

ščini in poznejši dež. poslanec. Žal, da je „Čitalnica“ zamrla koj za svojim ustanoviteljem. Šele l. 1885. je zopet oživila pod imenom „Bralno društvo“ v Sv. Križu; temu je sledilo ono v V. Žabljah, Dobravljah in na Cesti.

Za celo županijo pa deluje „Vzajemno podporno društvo za zavarovanje goveje živine“ v Sv. Križu, ki ima nalogo nele odškodovati za poginola goveda, ampak vplivati tudi na umno živinorejo.

* * *

Prebivalci sploh so miroljubni, veselega značaja, posebno ob dobrih vinskih letinah. Prijazni so in dovzetni za napredek, če tudi se ne more trditi, da bi, kakor med Slovenci sploh, ne bilo konservativnih starokopitnežev vmes.

Če tudi ljubijo svojo domačijo, vendar se jih spušča leto za letom preveč v svet, a ne daleč, kajti njih prebižališče je Trst. Mnogo izseljencev se vrne domov, a večina brez dobička, takó, da táko izseljevanje skoro več škoduje nego koristi. Vsled tega zna precej prebivalcev drugi deželni jezik (italijanščino). Hvalevredno pa je, da se ni tudi tu vkoreninilo izseljevanje mladega ženstva v tujino, n. pr. v Aleksandrijo, kakor je to po nekaterih krajih na Vipavskem. Glede vraž, praznoverja, narodnih pripovedek in običajev ni posebnosti.

Jezik, kakor na Vipavskem sploh, je dokaj lep, blagoglasen in brez posebno znamenitih ptujk. Da je bil jezik čist že v 17. stoletju, spričuje nam naš pisatelj Ivan Krstnik iz Sv. Križa. Sloveči jezikoznanec dr. V. Oblak je bil prišel osebno v Sv. Križ pred par leti, da bi znanstveno presodil jezik našega pisatelja z ozirom na tuk. narečje. Žal, da je neizprosna morilka, sušica, zahtevala svojo žrtev prej, ko je zamogel rešiti dr. Oblak svoje zadnje vprašanje.

Znano je, da izgovarjajo po Vipavskem mehki e za ej n. pr. mleko = mlejko, veš = vejš itd.

N, kakor tudi l se izgovarja skoro vedno trdo mesto utopljenecv n j in l j, ki se tu ne poznajo n. pr. kon = konj, konar = konjar, lubezen = ljubezen, bol = bolj, kaplica = kapljica. Tudi naš pisatelj Ivan Krstnik je pisal jednako, a ne vedno. Tudi mesto o se izgovarja nekak u, kakor je pisal že l. Kr. n. pr. Bug in Bog; tožilnik žen. spola samostavnikov na a se glasi na u n. pr. grem v hišu, solu itd. Mestnik mošk. in žen. samostavnikov se glasi na i n. pr. v Sv. Križi, v srci, a nikdar

na u. — Kakor sploh po Goriškem, tako se tudi tu ne rabi pravilno dvojine, posebno ne pri osebnih zaimkih, ki se sklanjajo le v ednini in množini.

8. Starine.

V Sv. Križu se je nahajalo precej starin, največ v Gradu, a tudi po drugih boljših hišah. Iz Gradu je več starin in prirodnin v goriškem deželnem muzeju. Krokodil v deželnem muzeju n. pr. je bil lastnina tuk. grajščakov. Marsikako dragocenost je dobila v dar tuk. župna cerkev.

Prebivalci pa so poprodali svoje starine raznim prekupcem s takimi predmeti. Leto za letom so prihajali prekupci ter odnašali starine, večinoma v tujino.

II.

Zgodovinski del.

1. Najstarejša doba.

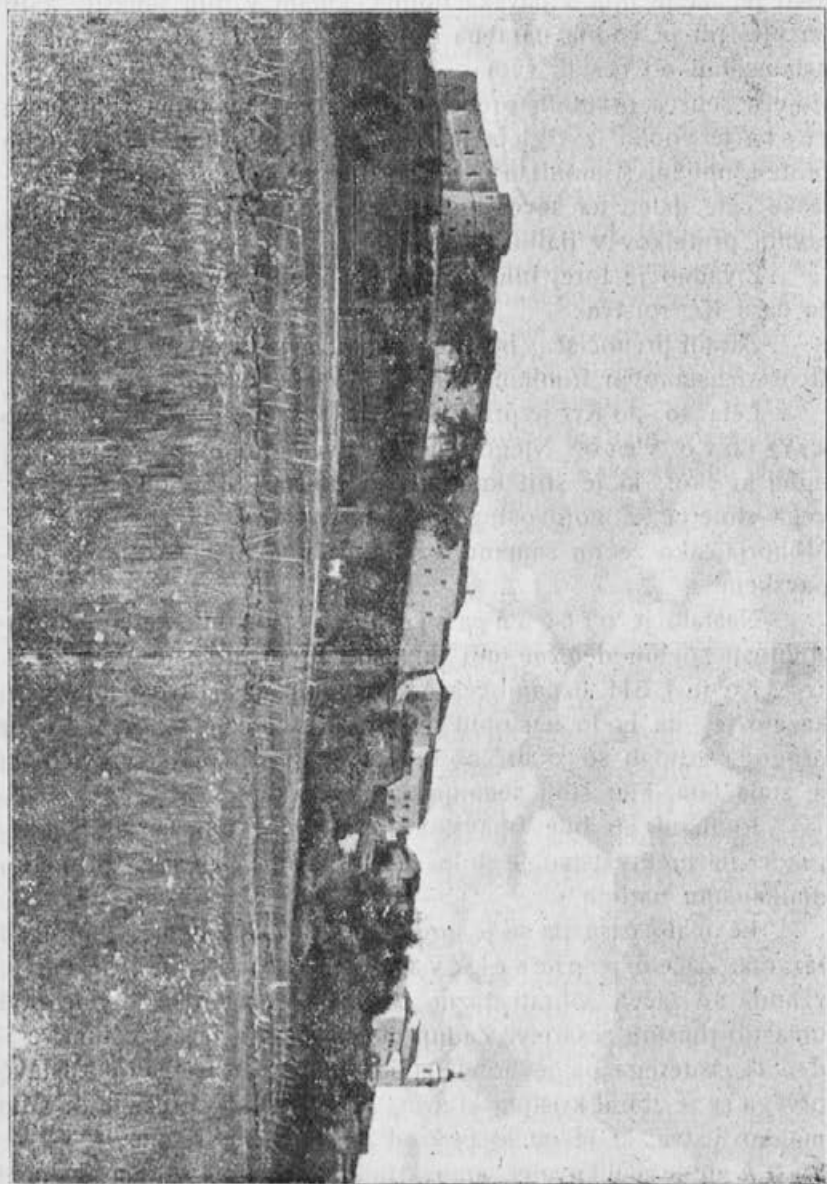
Po izjavi prof. S. Rutarja spada Sv. Križ med najstarejše kraje v deželi. Prvi ljudje so prebivali po jamah in so se oblačili v živalske kože. Svoje orodje so izdelovali iz kosti in rogov in brušenih kamnov. Kmalu pa so se naseljevali po holmih in gričih, kjer so se ložeje branili pred divjimi živalimi. In takrat so se naselili ljudje na griču, kjer stoji danes Sv. Križ.*) Kdaj se je to zgodilo, ne da se določiti.

Blizu gradišč so imeli takratni prebivalci svoja grobišča, kjer so pokopavali večinoma sežgane, včasih tudi cele mrliče. Več tacih grobišč na Goriškem so že našli, a tukajšnjega ne.

2. Rimljanska doba.

Leta 182. pred Kr. so posedli sedanjo Furlanijo Rimljani in ustanovili Oglej, ki se je povzdignil v mogočno mesto. Rim-

*) S. Rutar, „Slov. Zemlja“ 1893.

Sv. Križ.

Severna stran (z Gradom na levi).

ljani so razširjali svojo oblast nad vse dežele do Donave. Gotovo je, da je bila Vipavska dolina kmalu v njih oblasti, kajti po njej jih je vodila naravna pot na severo-vzhod. Rimljani so ustanavljali ob cestah svoja selišča, ali pa so urejevali že obstoječa selišča prvotnih prebivalcev, Karnov. Imenitna rimljanska cesta je vodila iz Ogleja po Vipavski dolini, čez Hrušico dalje proti Ljubljani (Emoni). Po tej cesti so prodirale rimljanske vojaške čete daleč na sever in vzhod; po njej pa so izvažali naravnih pridelkov v Italijo.

Živahno je torej bilo življenje v krajih ob glavni cesti že za časa Kr. rojstva.

Zaradi prenočišča, počitka, napajališča in priprege čez Hrušico so ustanovili Rimljani Ajdovščino ob Hublju.

Leta 46. po Kr. je prišel sv. Marko v Oglej oznanjevat novo kristovo vero. Njegov učenec, sv. Mohor je postal prvi oglejski škof, ki je širil kristjanstvo po naši deželi koncem prvega stoletja. Z gotovostjo se zamore trditi, da so učenci sv. Mohorja, ako že on sam ne, oznanjevali novo vero tudi po Vipavskem.

Nastalo je preganjanje kristjanov, katerega grozovitosti so bili deležni tudi tukajšnji prebivalci.

Ko je l. 311. oznanil cesar Konstantin svobodo novi veri, kazalo je, da bodo nastopili mirnejši in srečnejši časi. Kakor drugod, sezidali so si bržčas tudi v Sv. Križu prvo cerkvico, ki je stala tam, kjer stoji sedanja župna cerkev.

Rimljani so bili Vipavsko dolino obdelali, nasadili vinograde in prebivalstvo je bilo začelo živeti življenje, primerno omikanemu narodu.

Le malo časa pa se je moglo veseliti blagodejnega mirnega razvoja. Začelo je preseljevanje narodov. Od severa in vzhoda so začeli vdirati razni narodi v dežele, ki so bile pod oblastjo rimskih cesarjev. Zadnji močni rimski cesar je bil Teodozij, katerega pa je hotel izpodriniti Evgenij. Pod zastavo prvega se je zbiral kristjanski svet, a pod zastavo drugega ostanki malikovalstva, ki je imelo povsod še močne korenike.

A ne le malikovalci, ampak tudi kristjani, kateri so se med seboj prepirali začeli radi kristovih naukov, so pristajali ob Evgeniju. Oba nasprotnika sta zbirala vojsko ter sta trčila drug ob drugega ravno na ozemlju tuk. občine in Ajdovščine l. 394.

Prvi dan, 5. septembra, je zmagal Evgenij, katerega vojska je bila pri Sv. Križu; tudi drugi dan, 6. septembra, mu je šlo

dobro; kar naenkrat pa je priskočila na pomoč Teodoziju, katerega vojska je bila pri Ajdovščini in Šturjah, huda burja in je začela pihati Evgenijevim vojakom v obraz. Njih pušice so padale na tla, predno so doletele sovražnika.

Teodozijevim vojakom pa je pihala burja za hrbet in nosila njih pušice hitreje in z večjo močjo v nasprotno vrsto, ki se niso mogle več bojevati. Nastala je med Evgenijevci velika zmešnjava, da jih je Teodozij v kratkem času potolkel. Tudi Evgenij je bil ubit. Tako je postala Vipavska burja zgodovinsko imenitna.*)

Opravičeno se je pričakovalo, da nastopijo po toliki nevihti mirni časi, katere so si želeli izmučeni prebivalci. Po tolikem prelitju krvi niso nastopili boljši časi, ampak slabšali so se leto za letom. Že za časa preganjanja kristjanov in borbe med Teodozijem in Evgenijem so bili opustošeni lepo obdelani kraji. Po Teodozijevi smrti pa so trumoma prehajali preseljujoči se narodi skozi Vipavsko dolino proti Italiji. Kakor bučele v panj hiteli so narodi v Italijo. Da so med potjo vse pustošili, je naravno. —

3. Preseljevanje narodov.

Kakor je bila Vipavska dolina naravna pot, ki je vodila Rimljane na sever in vzhod; kakor je bila rimljanska cesta vir življenja in vez med severo-vzhodom in jugo-zahodom; tako je bila tudi ob preseljevanju narodov glavna pot, po kateri je dirvil narod za narodom proti solnčni Italiji. Kakor je bila poprej rimska cesta vir blagostanju, tako je bila zdaj torišče razdjanju vsega, kar je bil človeški rod lepega in koristnega ustvaril v več stoletjih.

Prvi so vdrli v Italijo nemški Goti, ki so potolkli rimsko vojsko ob Timavi. Za njimi so prihruli azijski Huni, zelo divje in grdo ljudstvo na konjih. Grozoviti kralj Atila — šiba božja — je, razdjavši l. 451. Emono in druge kraje na Kranjskem, prihrumel čez Hrušico in pokončal pred seboj vse, kar se je dalo razdjati. Če tudi nimamo pisanih virov, vendar smemo z gotovostjo trditi, da so Huni opustošili tudi Ajdovščino in Sv. Križ ter vse do Ogleja. Ta je bil močno obzidan, branil se je, a zastonj; l. 452. je prišel v grozovite hunske roke, ki so ga razdjale.

*) S. Rutar „Slov. Zemlja“.

Za Huni so drli razni nemški rodovi v Italijo. Prebivalci Vipavske doline so bili, ali pobiti, ali so jih Huni in drugi rodovi poľovili in odpeljali seboj kot sužnje; le kdor jo je pravočasno ubral čez Čaven v gozd, si je rešil vsaj življenje. Potomci teh begunov so živeli pol divje kot lovci po gozdu. Povrnili so se v dolino, ko so nastopili mirnejši časi.

Nemške čete so pridrle celo v Rim ter odstavile l. 476. zadnjega rimskega cesarja. Vzhodni Goti so kmalu potem osvojili si Italijo ter zavladali tudi našim krajem. Za časa modrega njih kralja Teodorika Velikega je zavladal za nekaj let mir. Opustošeni kraji so se začeli zopet oživljati in obdelovati.

Čez predelsko cesto so dospeli Langobardi (Dolgobradci) ter zavladali severni Italiji in našim krajem do Nanosa.*) Podjarmljeno ljudstvo so Langobardi hudo stiskali. V 6. stoletju so se naselili v kraje od Donave do Jadranskega morja naši predniki, Slovenci. Poprej so bivali na južnem Ruskem.

Slovenci so se naselili v opustošena rimska gradišča ter začeli obdelovati polje. Živeli so v zadrugah pod svojimi starejšinami. Več zadrug skupaj je obsegala županija. Župani so bili načelniki županij v posvetnem in duhovnem obziru. Bili so mali-kovalci. Le ob času sovražnih napadov se je združilo več županij ter si volilo vojvodo.

Komaj so si bili nekoliko uredili novo domovino, že so se morali bojevati z divjimi Avari (Pesoglavci), ki so se bili naselili po Ogerskem. Leto za letom so prihajali med Slovence ter jim pobirali teško pridobljenih pridelkov.

Neznosnega avarskega jarma je rešil Slovence kralj Samo v 7. stoletju ter vladal čez 30 let močno slovensko državo.

Po njegovej smrti je prišel nemški kralj Karol Veliki, ki si je bil podjarmil Italijo, na prošnjo patrijarha Pavlina II. nad Slovence, da jih z mečem pridobi za kristjanstvo in nemško državo. Leta 789. je kraljev sin Pipin premagal razkropljene Slovence. Zgubili so s tem za vedno svojo samostalnost. Po nemškem pravu je postal kralj neomejen gospodar dežele, katero si je podjarmil. Razdelil jo je po svoji volji in daroval svojim vojakom, cerkvam in samostanom. Naši predniki so postali iz gospodarjev najemniki. Nemški grofje so zavladali slovensko zemljo. Slovenski najemniki so morali robotati in dajati desetino pridelkov graj-

*) Primerjaj pripovedko „Alboin in Gizulf“ v „Četrtem Berilu“.

ščakom, a kvartez cerkvam. Tudi nekateri Slovenci so obdržali svoja zemljišča, ker so se znali prikupiti nemškemu kralju. Poleg nemških gospodarjev so morali Slovenci sprejeti tudi kristjansko vero. Ker pa so jo oznanjevali tuji duhovniki, ki niso poznali jezika slovenskega, branili so se naši predniki nove vere. Vse drugače je bilo med ogrskimi Slovenci, katerim sta sv. Ciril in Metod oznanjevala kristusov nauk v domači besedi.

Vipavska dolina je spadala pód Solkanskó okrožno grofijo. Grofje so bili nekaki kraljevi uradniki in sodniki.

4. Oglejski Patrijarhi in Goriški grofje.

Oglejska škofija je bila postala za časa rimskega gospostva zelo obsežna. Kljub temu da so bili Huni razdjali Oglej in da so oni Oglejci, ki so bili zbežali na morje, ustanovili Benetke, ohranil se je Oglejski patrijarhat, če tudi so bivali patrijarhi večinoma na Gradežu. Karol Vel. je bil določil mejo patrijarhatu ob Dravi. Patrijarhu je podelil tudi posvetno oblast nad Furlanijo in vrhovno oblast nad celo Goriško. Sčasoma so postali povsem samostojni, kovali so tudi denarje s svojo podobo. Vendar so bili dolžni pošiljati, oziroma voditi svojo vojsko cesarju na pomoč.

Patrijarhi so pošiljali v vojno kot svoje namestnike Goriške grofe, kateri so se bili preselili iz Solkana na Grad, katerega so si sezidali nad Gorico ter se po njej imenovali.

Za časa vednih vojen, katere so imeli nemški cesarji, osvajali so si Goriški grofje vedno več pravic v deželi tako, da so postali konečno oni prvi gospodarji v deželi ter začeli kovati denar s svojo podobo. Kakor so bili poprej Oglejski patrijarhi mogočni gospodje, taki in še mogočnejši so postali Goriški grofje.

Leta 1231. je potrdil nemški cesar Goriške grofe kot neomejene, samosvoje vladarje — poknežene grofe.

Kot taki so bili Goriški grofje neomejeni sodniki svojih podložnikov, pobirali so colnino in mitnino, vpeljevali letne in tedenske sejme in pobirali od njih dohodke. Svoja posestva so lahko izročevali drugim plemičem v užitek, povzdigovali so proste ljudi v viteze, imeli so svojo zastavo (z belo-rudečo barvo) in grbe. Načelovali so lastnim vojakom. Imeli so tudi pravice: loviti divjačino, ribariti, gozde sekati, kopati rudo itd.

5. Svetokriški gospodje iz rodu grofov Žurnov (Torre).

Za časa vlade Oglejskih patrijarhov ni bil prišel Sv. Križ do kake posebne veljave. Šele zadnji goriški grof, Lenard je ukazal l. 1482. zidati Svetokriški Tabor pod nadzorstvom grofa Antona della Torre, kateremu je izročil tudi varstvo in oskrbnišvo Tabra.

Da se je sezidal Svetokriški Grad in trdnjava, so bili vzrok gotovo Turki. Pod vlado Oglejskih patrijarhov in Goriških grofov do 15. stoletja je bila Vipavska dolina nekako v središču njih države, zato ji niso posvečevali posebne pazljivosti. Za časa zadnjega Goriškega grofa, katerega država je mnogo trpela od napadov mogočnih Benečanov, propadla je bila moč in veljava Goriških grofov, kateri so se bili zvezali z Avstrijskimi nadvojvodami iz rodovine Habsburške, da so se zamogli vzdržati.

Poleg mogočnih Benečanov je pretila naši deželi še druga nevarnost, od vzhoda krvoločni Turki. Koncem 15. stoletja so prišli sedemkrat na Goriško, — gotovo tudi na Vipavsko. Plenili so, morili, požigali vse ter odpeljali mnogo ljudi v sužnost. Naši predniki so se branili v tabrih, kakoršen je bil Sv. Križ in oni na Plaškem hribu.

Da bi se ložeje in izdatneje branili turških napadov, ustanovil je zadnji Goriški grof Svetokriški Grad ter obzidal kraj.

Leta 1500. je umrl zadnji Goriški grof Lenard, katerega naredba je podala Sv. Križu zgodovinsko važnost, brez lastnih dedičev in njegovo državo je vsled pogodbe podedoval cesar Maksimiljan I.

6. Pod Avstrijo.

Po smrti zadnjega Goriškega grofa je prevzel začasno vlado grof Ivan Febo della Torre, da jo izroči novemu gospodarju, cesarju Maksimiljanu I. Naši deželani so pozdravili z veseljem novo vlado, nadejaje se krepkejše obrambe proti Benečanom in Turkom.

Cesar Maksimiljan je razdelil deželo na več glavarstev. Sv. Križ je spadal pod Vipavsko glavarstvo, a cesar je zastavil Sv. Križ z vsemi njegovimi dohodki grofu Vitu della

Torre (sinu prvega Svetokriškega grofa) dne 3. januarja 1504., a 5. marca 1507. je cesar podelil Sv. Križu celo obmirje, t. j. tržne pravice.

Leta 1507. sta prepustila Svetokriška gospoda Mihael in Febo della Torre svoja posestva v Ajdovščini Henriku Ela cherju ali Edlacherju iz kraške rodovine. Cesar Maksimiljan je potrdil to prepustitev ter je podelil tudi Ajdovščini obmirje. Trg pa se je povzdignil z obrtnijo šele od 18. stoletja.

Svetokriška gosposčina je segala od Gojač do Hublja in od Vipave-reke daleč gori v Trnovski gozd.

Ker so se tudi Benečani lastili pravice do Goriškega in ker so se bali, da izgube trgovino, katero je cesar vedno bolj in bolj napeljeval v Trst, nastale so benečanske vojne, ki so trajale dolgo vrsto let ter mnogo škodovale mirnemu razvoju v deželi naši.

Meseca aprila 1508. je prišla benečanska sila tudi na Vipavsko ter si osvojila tudi Sv. Križ, v katerem so vladali Benečani do junija 1509. Takrat so pokali prvič topovi v naših krajih, kateri niso bili dovolj utrjeni, da bi se ubranili novemu orožju. V zidu neke hiše pod župno cerkvijo — na zahodni strani mesta — se nahaja še zdaj neka krogla iz topa. Utegnila bi biti od tistega napada, kajti od zahoda so težko kdaj pozneje s topovi napadali sovražniki našo trdnjavo, ako ne leta 1509., ko so Avstrijci zopet vzeli mesto Benečanom. Cesarska vojska pod vodstvom generala Marka iz Setičine je zapodila Benečane s Sv. Križa in z Vipavskega sploh. — Benečani so se branili celo s topovi, a zastonj.

O odhodu Benečanov prisivjal si je grof Vit Thurn civilno in kriminalno sodstvo v Tabru Sv. Križ. Poprej je to vršil deželni sodnik iz Gorice. Iz tega dejstva bi se dalo soditi, da so bili ustanoviti Benečani v Sv. Križu nekako okrožno sodnijo, t. j. da so bili podelili Svetokriški gosposki še večjo pravico, nego jo je imela poprej za časa vlade Goriških grofov in v prvih letih Avstrijske vlade.

Da je potrdil cesar Maksimiljan Svetokriški gosposki pridobljene večje pravice, je skoro gotovo, če tudi ni znano za kak vir, kateri bi to dokazal.

V tem času je dosegel Sv. Križ blizu vrhunec svoje slave, kajti rodovina grofov Thurn ali della Torre je morala biti pri cesarju Maksimiljanu in njegovem nasledniku Ferdinandu v velikej časti. Na zahodu je imela dežela naša mogočnega sovraž-

nika Benečana, a na vzhodu je rasla moč divjega Turka. Skrbeti se je moralo za brambo na obe strani. To je moralo biti vzrok, da je povzdignil cesar Ferdinand I. Sv. Križ celo v mesto, dne 19. januarja 1532, a prebivalce pa v meščane, ki so si volili sami svojega sodnika, in jim je podelil dva velika semnja na leto*) in tedenske semnje. Poslednji so se poizgubili, ne obdržujejo se več. Prva dva se zopet obdržujeta vsled pisma cesarja Ferdinanda I., od 28. decembra 1840. in sicer prvi pondeljek po sv. Reš Telesu in 14. septembra.

Cesar Ferdinand I. je potrdil Sv. Križu, 31. marca 1533., pravico obmirja, katero mu je bil podelil že cesar Maksimiljan. Privilegij iz l. 1532. je potrdil cesar Ferdinand I. „na večne čase“ 25. julija 1535. in zadnjič tudi cesar Jožef II. l. 1781.

Leta 1542. je postavil cesar za deželnega glavarja Vitovega sina Franca grofa Thurna iz Sv. Križa do l. 1569. Tako je dosegel Svetokriški grof najvišje mesto v deželi. Bil je zelo delaven mož, skrbel je zlasti za deželno varnost in notranje blagostanje, katero je mnogo trpelo v dolgotrajni benečanski vojni in turških napadih.

Kot deželni glavar se je preselil v Gorico, a Svetokriško gosposčino je prodal l. 1547. svojemu sorodniku Ahacu grofu Thurnu (iz Tliberške rodovine).

V tem času se je širila luterška vera z Nemškega tudi po Slovenskem. Primož Trubar, prvi slovenski pisatelj, jo je oznanjeval o vseh svetih l. 1563. tudi v Sv. Križu. Iz ustnega poročila se ve, da je prijahal v Sv. Križ na oslu ter pridigoval na trgu. Kak uspeh je dosegel, ne ve ustno poročilo.

Novi Svetokriški grofje niso obdržali svojega gospostva dolgo, kajti že Francov sin Jurij si je zopet pridobil Sv. Križ l. 1589. Zadnji gospodar je bil Francov drugi sin Henrik Matija do leta 1605.

7. Svetokriški gospodje iz rodu grofov Attemsov.

15. marca 1605. je prodal Henrik Matija grof Thurn Sv. Križ grofu Hermanu Attems, ker se je izselil na Češko.**)

*) V prilogi sledi besedilo tega privilegija.

**) Seboj je nesel baje tudi listine iz l. 1482. do 1532, kajti listine ces. Maksimiljana iz l. 1507., o tržnih pravicah, ni najti.

Cesar je priznal Hermanu grofu Attems u in njegovi vdovi sodstvo v Sv. Križu in okolici ter je povzdignil grofe Attemse celo v stan državnih grofov s pridevkom „von Heiligenkreuz“ (Svetokriški) l. 1630.

S tem je dosegel Sv. Križ blizu vrhunec svoje časti in slave. Novi gospodje so se poprijeli z vso vnemo delovanja za povzdigo mesta in okolice.

V bojih z Benečani in Turki poškodovano obzidje so popravili. Glavna vhodna vrata nosijo letnico 1613. To dokazuje, da so bila narejena koj v začetku gospodstva grofov Attemsov. V istem času je utegnila biti zgrajena lepa, široka cesta od državne ceste na grič v Sv. Križ.

Hermanov starejši sin Friderik je vpeljal v Sv. Križu kapucine l. 1643, ter jim sezidal obširni samostan z lepo cerkvijo. Kapucini so imeli v glavnem dolžnost pridigovati po Vipavskem in bližnjem Kranjskem do Idrije. Med prvimi redovniki je bil slovenski pisatelj Ivan Krstnik Svetokriški, ki je izdal 5 zvezkov slov. pridig.

Tudi župna cerkev je bila bržkone takrat predelana, povečana ter je dobila sedanjo obliko. To nam spričuje letnica 1660. nad glavnim vhodom v žup. cerkev.

Sedanji, večinoma razrušeni mestni tlak spada gotovo tudi v dobo, ko so zagospodovali tukaj grofje Attems.

Kdaj je bil napravljen znameniti vodnjak na zahodni strani mesta, blizu župne cerkve, ni znano. Umetno delo bi utegnilo spadati tudi v to dobo, kajti z župne cerkve so bili speljani umetni vodniki do glavnega vodnjaka. Žal, da so jih domači, nevešči mojstri ob popravljanju v novejšem času — pokvarili ter napravili tako tudi vodnjak večinoma nerabljev.

Na grajskem dvorišču se nahaja velik vodnjak z napisom:

ELEONORA AB ATTEMS SICIENTI CASTRO DAT
AQVAS

(Eleonora pl. Attems je podala žejnemu gradu vode) — leta 1754. — Govorica pripoveduje, da ta grofica je v grobnici z novorojenčkom v naročju.

Prvi Svetokriški grof iz rodu Attemsov, Herman je moral biti zelo premožen, ker je posodil cesarju 90.000 gld. v vojne namene, za kar mu je zastavil urbar mesta Gorice. Bil je kranj-

ski vicedom, oskrboval pa je tudi pri cesarju Rudolfu II. urad višjega dvorskega mojstra. Njegovo vdovo, Uršulo s štirimi sinovi je povzdignil cesar med državne grofe. Sin Friderik je bil ces. ključar in oberst; Ivan Jakob ces. ključar in oberstleutnant, Ferdinand ces. ključar in Maksimiljan Hermann ključar ces. Ferdinanda III., ki je spremljal njegovo nevesto iz Španije. Friderik je dobil sodstvo nele v Sv. Križu z okolico, ampak tudi v župniji Črniče (1634), služil je v benečanski vojski, njemu so se poklonili Goričani (mesto cesarju).

Anton Franc si je priženil več posestev na Nemškem in se je poročil drugič s kneginjo Elisabeto Nasovsko, rojeno princezino Hessensko. Ignac Marija je bil predsednik štajerskih deželnih stanov. Ivan Jakob in njegov sin Ivan Viljem sta bila častna deželna predsednika na Koroškem.

Rodovina drž. grofov Attemsov je bila mnogoštevilna ter se je razcepila v 18. stoletju v rodovini Svetokriško in Štajersko. Ferdinand se je poročil v rodovini Zemljarjev ter s tem še bolj povzdignil svojo rodovino.

Ivan je bil l. 1754. deželni svetnik v obeh oddelkih, pravnem in političnem ter 1768. tajni svetnik; Žiga († 1758) se je odlikoval kot učenjak, posebno v starožitnostih naše dežele. Jožef je umrl kot ljubljanski škof l. 1757, Karl Mihael (iz štaj. rodovine) je bil prvi goriški knezonadškof († 1774).

V deželi naši so Attemsi imeli poleg Sv. Križa še sledeča posestva: Ločnik, Podgoro, Cerovo, Vipolže itd., a sodstvo še v Bolcu, Dobrdoču; večja posestva v Korminiu, Koprivi, Romansu, Grgarju, Prvačini i. dr. *)

O nekaterih grofih v naši deželi nam pripoveduje zgodovina, da so včasih hudo stiskali svoje podložnike. Nič tacega nam ni znano o Svetokriških grofih niti iz zgodovine, niti iz ustnega poročila.

V 17. stoletju so se uprli na Tolminskem; l. 1713. je bil tam hud punt, ki se je bil razširil skoro po vsem Goriškem, tudi po Vipavskem, zlasti v Rihenberku; ničesa pa ne vemo o kakem puntu tukaj. Med grofi in podložniki je vladalo tedaj sporazumljenje, ker so bili ljudomili.

Za časa cesarja Jožefa II. je potoval po Vipavski dolini proti Dunaju pa pež Pij VI, katerega je počastilo tudi prebi-

*) C. v. Czoernig: Das Land Görz und Gradisca.

valstvo Sv. Križa vsaj na Cesti, ako se ni potrudil v mesto na bližnjem griču.

Isti cesar pa je odpravil bratovščino*) v Sv. Križu ter namenil njeno premoženje tukajšnjim ubogim. Premoženje je nalčženo v obligacijah, v oskrbovanju deželnega zaloga; občina dobiva vsako leto 291/37 K obresti od kapitala 7302/46 K.

8. Francoške vojne.

Leta 1797. je vdrla francoska vojska prvič na Goriško, ki se je utaborila 21. marca na Lijaku pod generalom Muratom. Gotovo je, da so že tedaj zavladali Francozje tudi tukaj. Še istega leta je dobila Avstrija našo deželo nazaj.

Leta 1805. so vdrli Francozje zopet na Goriško, a ne ve se, ako so prišli tudi na Vipavsko. B

Leta 1809. pa so prišli Francozje v tretjič na Goriško ter posedli brez odpora tudi Sv. Križ. Ustno poročilo pripoveduje, da je odpotovala grajska družina prej, ko so prišli Francozje.

Takratni grajščak (Jožef) je neki naročil svojemu oskrbniku (nekemu Italijanu), naj varuje vsaj zakladnico v Gradu. Ko se je grof povrnil, pa je našel vse drugo v redu, le zakladnico prazno, katero je neki spraznil oskrbnik in njegovi pajdaši. Od tod izvira baje dejstvo, da je rodovina začela izgubljati na imovini ter prodajati posestva.

Meščani pa so sprejeli Francoze v svečanem izprevodu zunaj mestnega obzidja.

Cerkvene matrike oporekajo ljudskim poročilom vsaj v toliko, da je leta 1810. že bivala v Gradu zopet rodovina grofov Attemsov, kajti 6. novembra sta bila krščena dva grajska otroka, sin in hči grofa Jožefa Attemsa.

Ako je resnično ustno sporočilo, povrnila se je na svoje posestvo grajska gospoda koj potem, ko je cesar sklenil s Francozi mir ter jim odstopil Ilirijo.

Francozje so se nastanili v Gradu ter imenovali županom (mér) Žigo plem. W i c h t e n s t e i n a, lastnika sedanjega velesestva Tom. Mrevljeta. To nam potrjuje tudi to, da pravijo še sedaj tej hiši pri „Mérovih“.

*) Plošča o tej bratovščini je vzdana na steni ob kapeli v župni cerkvi z letnico 1683.

1
Ilirsko kraljestvo je razdelil Napoleon na provincije, te na distrikte. Goriški distrikt je obsegal Goriško brez Furlanije in Brd, ter je bil razdeljen na šest kantonov (okrajev). Vipavo so pridružili Francozje Svetokriškemu kantonu ter povzdignili Sv. Križ na tako odlično mesto, na kakršnem ni bil nikdar poprēj in tudi ne bo nikdar več. Za cel okraj je bila francoska oblastnija v Sv. Križu, kjer je bila tudi okrajna davkarija in zemljeknjižni urad.

Francoska vlada je uvedla plačevanje davkov v denarju, v frankih (francoskem denarju); od tod je ostalo v ljudski govoricī še do zdaj nazivanje davkov „franki“.

Francozje so bili uvedli civilni zakon, da je poročal župan (mēr) v svoji uradniji.

Kljubu vsem novotarijam in neznosnim davkom, posebno za vojne namene, so se bili prebivalci precej sprijaznili s Francozi, kateri so neki nameravali olepšati mesto ter urediti glavno ulico v ravni črti od Gradu do župne cerkve.

Ko pa so bili Francozje l. 1812. na Ruskem tepeni in leta 1813. zopet, premagani pri Lipskem, zginili so tudi francoski uradniki po noči kar na tihoma, meseca oktobra 1813.

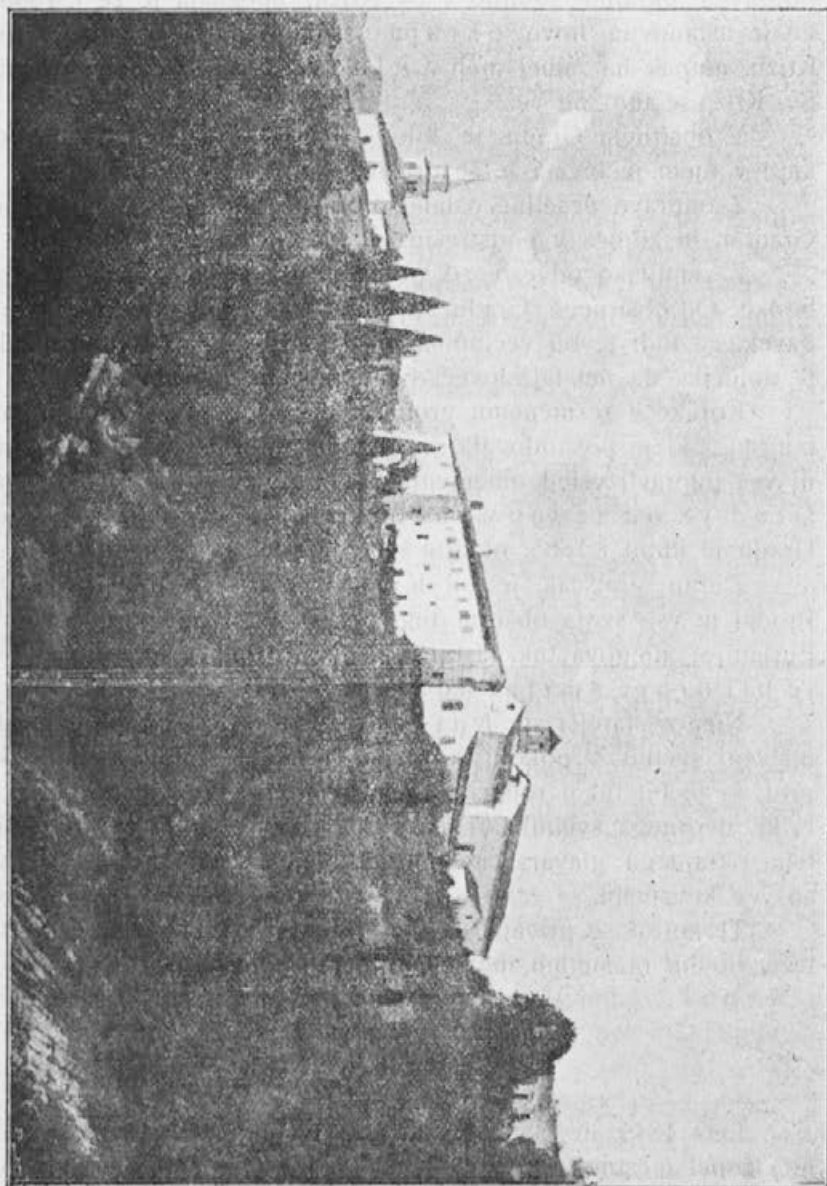
9. Zopet pod Avstrijo.

Avstrijska vlada je ločila zopet Vipavo od Sv. Križa ter jo priklopila Kranjskemu. Tu je ostala okrajna sodnija z davkarijo, kakoršna je bila pred Francozi od l. 1792, ko so tako bili prekrstili prejšnjo patrimonijalno uradnijo (sodnijo).

Sv. Križ je zgubil kriminalno sodnijo, ker je bila v Gorici deželna kriminalna sodnija. O poslovanju kriminalne sodnije ni v občini in ne v znanih virih nikakih poročil. Le ustno poročilo pripoveduje, da je bil na glavnih mestnih vratih mostovž, na katerem so obsodili (med leti 1780—1790) neko žensko iz Sela na smrt na vešala radi uboja lastnega moža. Obesili so jo pod Sv. Križem pri starej poti proti Ajdovščini.

Leta 1842. so združili Sv. Križ z Goriškim okrajem ter mu zadali smrtni udarec. Zadnji sodnik in okr. komisar je bil Vincenc Lukman. Iz katerega razloga se je to zgodilo, ni mogoče zvedeti. Sv. Križ je izgubil sodnijo in davkarijo; z uradniki in njih družinami se je izgubljala tudi trgovina in obrtnija, več hiš je ostalo praznih.

Sv. Križ.

Južna stran (s samostanom).

Da ni bila ukrenila vlada l. 1842. posebno modro, da je odpravila okrajno sodnijo v Sv. Križu, spoznala je že l. 1848., ko je ustanovila novo okrajno sodnijo — a ne v Sv. Križu, ampak na samej meji v Ajdovščini. Zakaj je prezrla Sv. Križ, se tudi ne ve.

V obširnem Gradu je bilo od l. 1842. večinoma prazno, kajti v njem je bivala le še družina grajska z oskrbnikovo.

Z odpravo desetine ostale so prazne tudi grajske kleti pod Gradom in žitnica v podstrešju.

Z zemljiško odvezo so prišli grajščaki večinoma ob dohodke. Od obširnega Gradu so morali plačevati grajščaki visok davek, če tudi je bil večinoma prazen. Vse je kazalo, da usoda je določila, da nekdanj sloveči Grad postane razvalina.

Korake k resničnemu propadu je pospešila l. 1864. silna burja, ki je poškodovala in deloma odkrila Grad, kateri se ni več popravil vsled omenjenih razlogov. Nekdanj mogočni Grad je od tedaj v razvalinah. Le približno šestino Gradu je kupil l. 1885. okrajni šol. zalog ter ga popravil za šolo.

Zadnji grajščak je bil Kristjan Karl Nikolaj (r. 1810.) Prodajal je vsa svoja obširna tuk. posestva ter se preselil v Furlanijo; njegova tuk. lastnina je le še grajska razvalina. To je bil drugi smrtni udarec Sv. Križu.

Njegov starejši sin Anton Avgust (r. 1819), c. kr. namestništveni svetnik v pokoju, ki biva v Gorici, je zadnji Svetokriški grof, ki je bil tukaj rojen in tukaj živel v svoji mladosti, je oče c. kr. dvornega svetnika, Henrika grofa Attensa, voditelja okrajnega glavarstva v Gorici. Tudi drugi njegovi sinovi so v c. kr. službi.

Teško so se privajali Svetokrižani grajskim razvalinam, še težje novim razmeram in zlem njih posledicam.

10. Vojne na Laškem.

Leta 1849. in 1859. je bilo kaj živahno v Sv. Križu, v resnici zopet mestno življenje. Pred vojno, med isto in tudi po dokončanem boju so korakali naši vojaki ali v Italijo, ali iz Italije. Na potu so počivali po več dni v Sv. Križu; komaj so jedni odšli, prišli so drugi. Častniki in tudi večina moštva je prebivala v Gradu, kateri je bil tedaj zopet oživel. Marsikatero vojaško krdelo je imelo seboj godbo, ki je igrala na trgu.

Leta 1866. je bilo ravno tako živahno življenje, a zadnje v Sv. Križu. Od tedaj propada dalje in dalje in je le še slaba senca nekdanjih časov.

11. Ustava.

Leta 1848. in 1849. se je izvršilo osvobojenje kmetov, ki so postali sami svoji posestniki.

Nove razmere so zahtevale tudi drugih večjih potreb, večjih stroškov; ker so ostajali dohodki jednaki, v Sv. Križu pa celó mnogo manjši, ker so nastopile zaporedne slabe letine, je pač naravno, da je sledilo obubožanje in izseljevanje — posebno v Trst.

Več najboljših posestev se je razkosalo in več najboljših hiš uničilo.

Novi časi zahtevajo drugačnih pogojev za preživljanje in sedanjemu rodu ne kaže družega, nego z vso vnemo lotiti se umnega kmetijstva.

Ustava je uvedla sedanjo samostojnost županij s starešinstvom. V tuk. županijo so združili tri davčne občine: Sv. Križ, Dobravlje in Vel. Žablje. Ker leže V. Žablje na levi strani Vipave, niso spadale poprej pod okraj Sv. Križ, ampak pod Rihenberg. Rihenbergski grajščaki so imeli v Vel. Žabljah svoj Grad, v katerem je bival njihov oskrbnik. Z ustanovitvijo županij pa so se združile Vel. Žablje s Sv. Križem, s čemer pa se Velikožabeljci še danes ne morejo sprijazniti ter moledujejo leto za letom za samostojno županijo.

Župani po ustavi so bili:

1. Franc Slejko v Plačah, 2. Tomaž Mrevlje v Sv. Križu, 3. Anton Novak v Malih Žabljah, 4. Filip Terpin v Sv. Križu, 5. Franc Stanič na Cesti, 6. Tomaž Mrevlje (sin) v Sv. Križu, od 1880. do 1902. zopet Fil. Terpin in zdaj 7. Jožef Vovk v Dobravljah.

Slovensko uradovanje je uvedel l. 1868. Filip Terpin; poprej se je uradovalo v nemščini. — Občinski tajniki so bili: Franc Mrevlje, Franc Schön in zdaj Peter Medvešček.

Premoženje davčne občine Sv. Križ obstoji iz zakladnega premoženja bivše bratovščine 7302·46 K, l. obr. 291·37 K, Parkar-Lokarjeve ustanove 5062·60 K, l. obr. 202 K, dveh obligacij 400 K, l. obr. 16·80 K.

Poleg tega v posestvu hiš, ki ne donošajo ničesa, ker v eni je obč. urad, a kaplanija je prazna.

Občinsko zemljišče je bilo razdeljeno leta 1877.

Štantnina semnje je bila l. 1832. v najemu za letnih 10 f. leta 1903. je donesla 82:30 K od kramarije in 79:20 K od živine (poslednja je zdaj last skupne županije).

Lovnina leta 1859. je znašala 20:30 f, 1863 pa 30 f, zdaj pa 78 K.

Mesnica je bila l. 1832 v najemu za 100 f.; zdaj se pobira doklada.

Vinska mera je bila l. 1832 v najemu za 40 f. — Zdaj se oddaja na javni dražbi, letni donesek se ravna po vinski letini.

Pred ustavno dobo je imela vsaka občina (sedanja davčna) svojega župana, ki pa ni bil drugzega kot nekak pomočnik grajščinskih uradov; v Sv. Križu je bil po odhodu Francozov Anton Logar in potem Ivan Schön in grajščinski oskrbnik Filip Persolja kot župan (Oberrichter). — Svojih uradov niso imeli.

Huda butara za županijo so bolniški troški, katere provzročujejo večinoma bolniki, ki živijo v Trstu, kjer jih je bilo mnogo celo rojenih. Po starej domovinske postavi, ki je bila za kmetske občine skrajno škodljiva, ni mogel v Trstu skoro nikdo dobiti si domovinstva; po novejši postavi je sicer lažje, a ker dela mestni zastop v Trstu vsakovrstnih zaprek, ne kaže še posebnih ugodnosti.

III.

Posameznosti.

1. Druge znamenite rodbine.

Poleg grajščakov nahajamo v starejših časih več drugih rodbin, ki so se odlikovale po obširnosti svojih posestev in pravicah, katere so dobivali od grajščakov v fevd (dar). Med prve osebnosti so spadali gotovo mestni sodniki, katere so si volili meščani sami. Žal, da nisem mogel poizvedeti nobenih podrobnostij niti glede oseb, niti glede poslovanja. Občinski arhiv ne hrani spisov iz starejših časov, ampak utegnejo biti v

arhivu grofov Attemsov, ali pa v arhivu c. kr. okr. glavarstva v Gorici, kamor se je prenesla vsa lastnina prejšnje tukajšnje sodnije.

Za Gradom najimenitnejša hiša je bila bržkone hiša viteza Wichtensteina, župana za časa Francozov. V tuk. župn. matr. se nahajata le dva Wichtensteina in sicer oba, Siegmund in Jožef kot umrla med leti 1841. do 1853. (letnici manjkati.) Žiga, zadnji iz te rodbine, je utonil v Vipavi 81 let star. Ker pomanjkujejo tuk. matrike iz starejših časov, ni mogoče dognati, kdaj so se naselili Wichtensteini, niti katera družina je bila njih prednica.

Na vhodnih vratih sedanje Mrevljetove hiše je bil nek napis, a ker so ga pri popravljauju spravili pod omet, ne morem družega iz njega omeniti, nego da je v njem bilo ime Cergol, ki bi utegnil biti nekdanji predaik te hiše. Ob strankem oltarju v župni cerkvi je tabla z letnico 1770 o nekih ustanovnih mašah za to družino.

Tretja znamenita rodbina je bila Cotičeva (Zottig), katera je imela svojo hišo na južnej strani ob samostanskem vrhu, a mnogo posestev po Malih Zabljah in Lokavcu. Posestvo je prišlo vse v druge roke, a hišo so podrli. Pod hišo so bila južno vzhodna mestna vrata.

Da je bila družina znamenita, nam pričuje tudi krstna knjiga, v kateri je Eleonora Zottig imenovana kot krstna kumica dne 25. jan 1819. krščenega Antona Avgusta Attemsa, sinu grofa Kristjana.

Četrta je bila rodbina viteza Zweckenburg, ki je imela svojo hišo na Cesti pod mestom, sedaj lastnina Jožefa Črnigoja. Nad glavnim vhodom je napis:

NOBIS EDE PRO INTER CROSARII RATISSIMI REGINA SAC — 1878 *)

Cvekovišče imenujejo stari ljudje posestvo te rodbine.

V krstnih knjigah se navaja: 9. okt. 1754. je bil rojen Ivan Krstnik Anton, sin Antona „von Zweckenburg“; kuma sta bila Iv. Kr. in Marija Ana „von Nemizhoffen“. Poslednja rodovina je bila lastnica sedanjega zaselja Nemškariča. Tam so imeli svojo kapelico in stolp. Oboje se je podrlo pred 50 leti.

*) Ta napis je moral biti kje drugod, na cerkvi morda ter se je porabil kamen za uhodna vrata, a pri tej priliki so se postavili kameni v napačnem redu.

21. avg. 1777. je bila krščena Ter. El. Mar. von Zweekenburg od Ivana Kr. in Fr. Rom. „von Silbernagl“.

O rodbini Zweekenburg se pripoveduje, da je imela veliko posestev v Lokavcu, kjer je neki ustanovila duhovnijo, za katere vzdrževanje je zapustila vrednost v zemljišču.

Rodovina Schön (Žen?) je slovela radi velikega posestva tudi v Lokavcu. Hiša stoji na trgu v Sv. Križu.

V poročnih knjigah nahajamo Ivana Schöna tudi kot pričo, ko sta se poročila 11. jan. 1835. Vincenc Lukman, okr. sodnik in Jožefa grofica Attems.

Na sedanjem posestvu Petergalovšče je gotovo bivala rodbina Peter Gallo, o kateri ni nikakih virov. Teh naslednik je bil knez Porzia, velik dobrotnik ubogih. Imel je veliko konj in goved. Vsako soboto je neki daroval med uboge meso jednega vola. Zlikovci pa so mu onesnažili nek kip ob vhodu ter provzročili, da je prodal posestvo ter se izselil.

Iz poročne knjige naj navedem še naslednje plemenite rodbine, katere so se nahajale v Sv. Križu, bržkone kakor uradniki:

26. nov. 1787 sta se poročila Jožef vitez Battistig (Batistič) in Ana Marija pl. Gorgo (?) (morda Borgo?).

20. apr. 1794. Leopold vit. Molina in Eleonora vdova pl. Edling, rojena grofica Attems;

15. jun. 1805. Anton Juliani, kirurg in Ivana pl. Wichtelig;

9. sept. 1805. Karl vit. Gariboldi in Hedviga grofica Attems;

11. jan. 1835. Vincenc Lukman, sodnik in Jožefa grofica Attems.

V mrtv. knjigah, ki pa segajo le do l. 1753., se navaja, da so tu umrli:

30. okt. 1800. Ana pl. Cruzilla; in petero oseb iz rod. grofov Attemsov.*)

2. Cerkevna zgodovina.**)

Cerkvena občina Sv. Križ je imela v raznih časih tudi različen obseg. Do meseca februarja 1785. je bila vikarijat, a obsirnejši, nego je bila poznejša župnija. Prvi župnik je

*) L. Schviz v. Schvizhoffen: „Adel in den Matriken...“

***) Po spisih v župnijskem arhivu.

postal Peter Sever. Obsegala je poleg sedanje davčne občine Sv. Križ, še sedanje duhovnije Velike Žablje, ki je postala samostojna župnija l. 1904., Ustje na Kranjskem, Lokavec in Otlico v Trnovskem gozdu in bržkone tudi Ajdovščino. Davčna občina Dobravljje se je ločila 13. apr. 1857. od župnije Kamnje ter se priklopila Sv. Križu.

V sedanji župniji so tri cerkve: župna Sv. Križa, samostanska in podružnica sv. Petra v Dobravljah.

Prvotna cerkev, mesto sedanje župne, je stala na mestu sedanje, le da je bila mnogo manjša ter bila sezidana v starodavnosti. Gotovo je, da že za časa Rimljanov, t. j. v 4. stoletju po Kr. je bila sezidana tukaj prva cerkvica. Ob preseljevanju narodov je bilo vse razdjano in šele, ko so se Slovenci pokristjanili, v 10. stoletju, so sezidali cerkvico tam, kjer stoji sedanja župna cerkev, katera se je v 17. stoletju zdatno povečala ter dobila okoli l. 1660. sedanjo obliko. To nam spričuje letnica nad glavnim vhom, a tudi letnica 1663. na stranskem oltarju pri glavnem vhomu nam to potrjuje. Sedanja cerkev, ki se je zunaj in znotraj povsem prenovila l. 1903/4, je lepa in velika stavba, ima 6 oltarjev, od katerih je glavni znamenito mojstrsko delo iz mramorja. Tudi sliki na zadnjih stranskih oltarjih sta umetniško delo, a žal, da mojster ni znan.

Na kropilniku v župni cerkvi je letnica 1613. Kropilnik je postavljen na sedanje mesto še iz stare cerkve.

Nad kapelo je letnica 1683, a spričuje, da je bila tega leta popravljena, kajti vse kaže, da je bila do l. 1660. glavni del prvotne cerkve.

Znamenita je omara v zakristiji iz leta 1736.

Glavni oltar je lepo mojstrsko delo iz mramorja. Na kipu sv. Mohorja je letnica 1777.

Podružnica sv. Petra v Dobravljah je bila sezidana 1641., kar dokazuje ploča v ozadju z napisom pod letnico:

THOREA PAROCVS CAMIGNÆ ALIAS GORITLÆNSIS,
(Kamigne = Kamnje).

Anton Lukman — sodnikov sin je bil zapustil 1000 gld. 1861. za popravo oltarja v kapeli in napravo božjega groba;

Marija Wichtenstein pa 1000 gld. za napravo dveh sprednjih stranskih oltarjev iz kamena l. 1862.

Pripoveduje se, da na mestu teh dveh oltarjev sta bila

poprej dva lesena, jednaka zadnjima; prodala sta se ter se nahajata zdaj baje v Trstu pri sv. Jakopu.

Tlak v župni cerkvi se je napravil l. 1849—1850. Pod cerkvijo je grobišče, a ni znano, čegavi ostanki počivajo tam.

Zvonovi imajo letnice 1716, 1721 in 1877.

Leta 1753. so se pričele pisati tuk matricke. Starejše je baje uničil požar.

1740. se je ustanovila duhovnija Lokavec, 1765. Ustje in Otlica, a 1813. Vel. Žablje.

Starejše družinske knjige od one iz l. 1857. ni. Takrat je štela župnija 324 hiš in sicer Sv. Križ 69, Cesta 56, Plače 57, Male Žablje 69 in Dobravlje 103.

Župniki in njih pomočniki.

Ker se ne nahajajo v arhivu nikaki viri pred l. 1753., mogoče je navesti le one duhovnike, ki so službovali tu po tem letu.

1. Peter Sever, prvi župnik, je bil do leta 1785. vikar-kurat. Doma je bil iz tuk. župnije, baje iz Malih Žabelj. Umril je tu l. 1811.

2. Jožef Sever je postal župnik l. 1812, poprej je bil duhovni pomočnik in upravitelj. Umril je tu l. 1814.

3. Jožef Slejko, domačin iz Plač, je bil župnik od 1814 do 1857. Duh. pomočniki so bili: Anton Švagelj 1816, Ivan Spreles, Jožef Volčič, Miha Cencič in Matija Leskovec kot žup. upravitelj.

4. Lovro Sušnik, Gorenjec, je župnikoval od 1857. do smrti 1868. Kaplan Fr. Šušek in upravitelj Avgustin Čuk.

5. Jakob Logar, domačin iz Sv. Križa, je bil župnik tu od 1868 do smrti 1892. Kaplani: Simon Gabršček (pozneje v Ajdovščini in Št. Andrežu), Alojz Carli (1871—1873, potem župnik pri sv. Luciji), Hilarij Zorn (1873—1874, dr. sv. pisma in c. k. prof. verstva na realki v Gorici), Karol Čigon (1875—1877), Alfonz Poljšak (do 1881, zdaj vikar v Štomažu), Alojz Pipan, Andrej Mesar (1882—1889, sedaj vikar v Lokavcu) in Jožef Strancar (do 1892, sedaj kurat v Štanjelu).

6. Ivan Kodre iz Št. Vida od 1892. dalje.

Plača župnikova.

Ustanovnega pisma ni, zatorej ni mogoče natančno vedeti, kako so plačevali niti vikarja, niti potem župnika. Neka listina iz l. 1786., katero je izdalo c. kr. knjigovodstvo v Trstu na podlagi fasij, navaja sledeče župnikove dohodke:

	L. 1784	L. 1786
	fl.	fl.
V vinu:		
Sv. Križ, Lokavec, V. Žablje, Ustje	132—	129—
V žitu	27·14	33·06
Ustanovne maše	126·32½	86·38
Maše po mrtvih	8—	—
Štolnina	76·14	60·12

Zapisnik iz l. 1857. navaja sledeče dohodke:

	fl.	fl.
V denaru:		
Od žup. cerkve v Sv. Križu	38·54	
„ ustan. maš	11—	
„ kurat. cerkve v Lokavcu	28·20	
„ „ „ v Vel. Žabljah	18·40	96·54
Štolnina	25—	25—
Iz verskega zaloga	44—	44—
V žitu:		
Pšenica: Sv. Križ 22 mernikov*) 3 bok.	36·55	
Lokavec 4 „	6·40	
Ustje 2 „	3·20	46·55
Rž: Vel. Žablje 7 mern.	8·10	8·10
Oves: Otlica 15 mern.	7—	7—
V vinu:		
Sv. Križ 31 čebrov*) 48 bok.	127·44	
Lokavec 10 „	40—	
V. Žablje 14 „	56—	
Ustje 8 „	32—	255·44
Sv. Križ še 30 čebrov ad personam**)	120—	120—
Od župne cerkve 10 čebrov	40—	40—
Skupaj		644·13

*) Čeber — 56 bokalov po 4 l., mernik pšenice po 1·40 l., mernik rži po 1·10 l., mernik ječmena po 30 kr.

**) Že nad 30 let.

Fastja žup. Lovr. Sušnika l. 1860.

	fl.
Od vrta	8.—
V denaru:	
Od cerkve v Sv. Križu	39:54
" " sv. Petra v Dobravljah	19:53
" " sv. Lovrenca v Lokavcu	28:20
" " sv. Florijana v V. Žablje	18:40
" " na Ustjah	2.—
" ustanove Cotičeve	6.—
Iz verskega zaloga	44.—
V blagu:	
Od župne cerkve v Sv. Križu 12 čebrov vina . . .	48:30
Sv. Križ 16 kvinčev belega vina	69:20
M. Žablje 19 kvinčev 30 bokalov vina	84:30
Plače 16 kvinčev 30 bokalov vina	71:30
Cesta 16 kvinčev 15 bokalov vina	70:25
Dobravlje po 26 bokalov hiša = 34 kv. 40 bok.	150:12
V. Žablje 14 čebrov belega vina	56:37
Lokavec 10 " " "	40:26 ¹ / ₂
Ustje 8 " " "	32:21
Sv. Križ pšenice 5 mernikov 3 bokalov	11:10 ¹ / ₂
M. Žablje " 6 " "	12:56
Plače " 5 " 2 "	11:02 ¹ / ₂
Cesta " 5 " 4 "	11:18 ³ / ₄
Dobravlje vsaka hiša 2 bokalov = 14 mernikov 6 bokalov	30:58 ¹ / ₄
V. Žablje 7 mernikov rži	7:49
Lokavec 4 " pšenice	8:37
Otlca 15 " ovsu	16:10
Ustje 2 " pšenice	4:18 ¹ / ₂
Štolnine	40.—
Jeziki	2:30
Jajca	6:40
Skupaj	954:09

ali 1001:85 f. avstr. veljave.

Cene so se računale po letu 1825 in sicer: čeber vina 4 f. 2²/₃ kr., kvinč 4 f. 20 kr., mernik pšenice 2 f. 9¹/₃ kr., rži 1 f. 7 kr., ovsu 1 f. 4²/₃ kr.

3. Kapucinski samostan:

Ustanovil ga je bil Friderik grof Attems l. 1643. z namenom, da bodo očetje pridigovali ne le po Vipavskem, ampak daleč po Notranjskem, celó v Idriji. Poleg obširnega poslopja, v katerem je ustanovljenih prostorov za 17 redovnikov, se nahaja lepa cerkev in obširen in lep vrt s krasnim razgledom na južno stran. —

Samostan nima poleg poslopja in vrta nikakega premoženja. Preživljajo se redovniki poleg vedno pičlejših milodarov z dohodki iz verskega zaloga po okoli 1 K za vsacega na dan. Sicer pa hodijo ob nedeljah opravljat službo božjo v vse bližnje kraje, kjer je prazno katero mesto duhovnika n. pr. stalno mesto kapelana v Sv. Križu in Šmarjah.

V letih 1830—1840. je bil samostan skoraj prazen, kajti redovnikov je bilo veliko pomanjkanje v celi provinciji. Name-ravalo se je opustiti več samostanov, med njimi tudi tukajšnjega.

Poslopje in cerkev je bilo v tem času zanemarjeno tako, da se je bližalo propadu.

Gvardijan Konstantin Š k o d n i k (rojen v Bodrežu pri Kanalu) se je otil poprave cerkve in deloma tudi samostana. Njega so posnemali Friderik Inglič, Alfonz V a k š e l j in Karol K e m p e r l e, ki so večinoma z milodari dobrotnikov izvršili vse potrebne poprave tako, da je zdaj cerkev in samostan v prav dobrem stanju.

V cerkvi je velika podoba na platnu, po govorici iz 17. stoletja. V samostanu je več starih podob na platnu, katere je neki risala in samostanu darovala neka grofica Attems. Pod samostansko cerkvijo je g r o b i š č e, v katerem počivajo prvi tuk. grajščaki Attemsi.*)

4. Pisatelj Ivan Krstnik Svetokriški.

Najiminitnejši pater je bil brez dvojbe Ivan Krstnik Svetokriški, slovenski pisatelj Simon Rutar meni, da je bil iz plemenite rodovine Lionelli iz Črnič. Profesor dr. Karol Glaser**) piše o njem, da je bil porojen bržkone v Črnicah iz rodovine Leonelli. Po dovršenih modroslovskih in bogoslovskih nauk

*) Po sporočilu samostanskega predstojnika.

**) Zgodovina slov. slovstva I.

je vstopil v kapucinski red in bil izbran za slovenskega propovednika; sedež je imel v Sv. Križu, zato se je podpisoval I. Kr. á Santa Croce. (Cruce je pisal sam).

Po nekem zaznamku redovnikov, nahajajočem se v tuk. samostanu, bi temu ne bilo tako. Rodbinsko ime se ne nahaja v zaznamku, pač pa, da si je vsak redovnik poleg redovniškega imena pristavljaj kraj rojstva svojega, a ne bivališča kot redovnik, ki nima stalnega bivališča. Po tem takem bi bil naš pisatelj rojen v Sv. Križu, a ne v Črničah. Ker manjkajo krstne knjige, ni mogoče tega dokazati. Umril je v Gorici 17. okt. 1714 v 50. letu; rojen je bil torej l. 1664.

O njem piše dr. K. Glaser: „Propovednik na dobrem glas bil je vabljen v razne kraje; z veseljem se je spominjal na žlahtno mesto Ljubljano, kjer je živel tri leta ter plemenitašem slovenski govoril o raznovrstnih predmetih bogoslovne stroke.

Pozneje je bil gvardijan samostanu krškemu in je gorko želel v širšem pomenu koristiti svoji domovini; radi tega je pristopil „Akademiji operosorum“ in dobil ime „Promptus“. Ko so mu že pešale moči, preselil se je v Gorico.

Mnogi prijatelji so ga nagovarjali, naj izda svoje govore; tej želji je ustregeel ter izdal svoje govore v 5 delih.

1. in 2. del je izšel 1691. v Benetkah; 3. 4. in 5. pa l. 1696, 1700 in 1707. v Ljubljani pri Iv. Jur. Mayr-ju.

Zasluge Ivana Krstnika Svetokriškega se vse premalo cené. Priznati se mora, da mu jezik ni dovolj gladek, da pa vsebina njegovih govorov kaže za one čase temeljito izobražene ga moža. Takih cerkvenih govornikov, kakor Trubar, Hren in Ivan Kr. Svetokriški, Slovenci v starih časih gotovo niso mnogo imeli; njegovi govori se odlikujejo po izvirnosti in lepo urejenih mislih in so važni v zgodovinskem in kulturnem obziru. Delovali so nanj slavni cerkveni govorniki italijanski“.

Temu pristavljam le to, da je bil naš pisatelj najznamenitejši naš občan ter da bi zaslužil, da bi se mu postavil mal spomenik, ali vsaj vzdala spominska plošča v Sv. Križu.

5. Šola.

S. Rutar piše, da škof Walland je skrbel tudi za ljudski poduk in ustanovil mnogo šol po deželi. Začetkom devetnajstega stoletja bilo je na Goriškem samo 4 do 5 šol, četrto stoletja pozneje pa že štirikrat toliko. Leta 1825. nahajale so se lju d-

ske šole v Gorici, Gradišču, Korminu, Romansu, Ajelu, Ogleju, Gradu, Tržiču, Rihemberku, Sv. Križu, Črnicah, Kanalu, Ročinju, Tolmínu, Cerknem, Kobaridu, Bolcu.

Po šolski kroniki, katero je osnoval še le nadučitelj Jernej Rajer l. 1880. (umrl v Opatjemselu 1904.) pa je bila tuk. šola ustanovljena štiri leta kasneje, kajti tu stoji:

„Prvi kamen, kot temelj sedanji šoli postavljen je bil že leta 1829., ko je pričel učiti začasni posvetni učitelj Dugar in sicer do leta 1834. Odsihdob učil je začasni podučitelj Franc Mrevlje, rojen v Sv. Križu 1812 l. Razumi se samo ob sebi, da je bil napredek tedanje šole le majhen, kajti vsak začetek je težaven; tembolj pa je moral napredek te šole trpeti, ker je bil tedanji župnik Jožef Slejko velik neprijatelj, ali prav za prav sovražnik šole, ko se je čestokrat javno pa srdito izrazil: „Pikon, pikon otrokom, in ne šole!“

Do leta 1857. so hodili v šolo le otroci bolj premožnih hiš, od katerih je dobival učitelj po 30 krajcarjev do 1 goldinarja kot plačo. V šolo je hodilo le malo otrok in učitelj je imel le pičlo nedoločeno plačo

Ta, recimo, prva doba je nehala s smrtjo šoli sovražnega župnika Slejkota; nova, boljša doba pa je pričela z nastopom novega župnika Lovrota Sušnika, moža po volji božji, velikega prijatelja šolstva in splošnega napredka. Šola se je uredila in učitelj je dobival 300 gld. letne plače od občine. Občina je kupila za 315 gld. sedanjo obč. hišo — staro šolo — imenovano l. 1858. ter jo preuredila za šolo. Potrošila je v ta namen precejšnjo svoto. Šola je dobila svoj stalni dom, poprej ga ni imela, kajti prekladali so jo iz hiše v hišo, a nikjer ni bilo primerne prostora.

Deželni šolski nadzornik Pavišič je obiskal šolo ter bil z uspehi zadovoljen.

V tuk. šolo so hodili otroci nele iz davčne občine Sv. Križa in Dobravelj, ampak tudi iz Vel. Žabelj ter celo iz Lokavca — vsaj nekateri, ker je bila šola na dobrem glasu in pod skrbnim nadzorstvom Filipa Terpina, vsled dekreta c. kr. okr. sodnije v Ajdovščini, 18. marca 1862.

Z novo državno šolsko postavo, z dne 14. maja 1869., nastopila je tudi nova doba za tuk. šolo. Župnik Lovro Sušnik je umrl 1868, in njegov naslednik je bil Jakob Logar. Šola je dobila obširno zemljišče za šolski vrt za 300 gld.; približno 1200□ sežnjev.

Leta 1872. se je razširila šola v dvorazrednico. Ker tuk. učitelj Franc Mrevlje ni imel izpita učiteljske sposobnosti, je bil Franc Švara imenovan nadučiteljem z letno plačo 400 gld. in prostim stanovanjem ali 120 gld. stanarine. Predsednik krajnega šol. sveta je bil Anton Berbuč. Šolo je nadzoroval prvi c. kr. okr. šol. nadzornik Budal.

Otroci so začeli hoditi v šolo pridneje, kajti hodilo jih je 220.

Leta 1873. je bilo za šolo godnih otrok 355. in je prvič nadzoroval tuk. šolo c. kr. okr. šol. nadzornik Franc Vodopivec. L. 1874. je bil izvoljen predsednikom kraj. š. sveta župn. Jak. Logar. L. 1875. je nadzoroval šolo c. kr. deželni š. nadzornik Anton v. Klodič.

L. 1877. je dobil naduč. službo Matija Lovrenčič. Uvedel se je v šolo pouk žen. ročnih del ter se poveril Tereziji Vodopivec iz Kamenj. V Vel. Žabljah se je ustanovila samostojna enorazrednica.

L. 1880. je postal Jernej Rajar tuk. nadučitelj. Všolanih je bilo 247 otrok. Po spremenjeni dež. šol. postavi je dobival nadučitelj 70 gld. manj plače, kakor njegovi predniki, kajti opravilna doklada se je znižala od 100 na 50 gld. in stanarina od 120 na 100 gld. Tako so se zboljševale plače ljudskim učiteljem na Goriškem! Franc Mrevlje je dobil 300 gld. pokojnine in Anton Urbančič je dobil podučiteljsko službo s 300 gld. plače in 80 gld. za stanovanje.

Županstvo je plačalo 10 gld. za učne priprave ubožnim otrokom. Ustanovila se je šolska knjižnica, za katero so darovali različne knjige šoli prijazni občinarji.

L. 1881. je praznovala tudi šola z veselico poroko pok. cesarjeviča Rudolfa s princ. Štefanijo. Dne 3. avgusta je nadzoroval šolo drugič c. kr. dež. šol. nadzornik — Všolanih je bilo 260 otrok. Novi podučitelj je postal Edmund Čibej.

Županstvo je zopet podarilo 12 gld. Krajni šolski svet in županstvo je bilo naprosilo l. 1882, da bi se razšila tuk. dvorazrednica v štirirazrednico, a c. kr. okr. šol. svet ni uslišal prošnje. Dne 24. junija 1882. je umrl bivši tuk. učitelj Franc Mrevlje, ki je poučeval tu v rojstnem kraju celih 46 let.

Predsednikom kraj. š. sveta je bil izvoljen Filip Terpin. Podučiteljsko službo je dobil Alojzij Luznik.

L. 1883. je bilo mnogo otrok bolnih na osepnicah. Všolanih je bilo 290 otrok. Nadučiteljem je bil imenovan Ivan Zorn,

a podučiteljem Karol Mlekuž, mesto njega je l. 1884. bila imenovana kot podučiteljica Ana Mlekuž.

Do tega leta se je končalo vsako š. leto z javnim izpitom, kateri so prva leta precej zanimali občinarje; radi prepričlega zanimanja so se opustili.

Šolsko leto 1885-6 je pričelo v novem šolskem poslopiju, katero se je izročilo svojemu namenu s primerno slovesnostjo. C. kr. okr. šol. svet je kupil del Gradu ter iz njega preuredil prostore za tri razrede in za stanovanje nadučiteljevo. Zgradba je stala pri 8000 gld. ter odgovarja povsem svojemu namenu. V šolo je hodilo 314 otrok.

Mesto učiteljice je bil imenovan Kristjan Kogoj, a ročna dela je poučevala uč. Marija Perc iz Škrilj.

Leta 1887. se je razširila šola v trirazrednico, a brez tretje učiteljske moči. Kot učiteljica je nastopila Jožefa Jug.

1888. je bil izvoljen predsednikom kr. š. n. Filip Terpin.

Dne 20. junija je bila tu krajua (oddelek okrajue) učiteljska konferenca.

S 1. septembrom je pričelo šolsko leto kot trirazrednica z novima močema Jožefom Šušmeljem in Julijo Jurman. Pouk je ostal poludneven.

14. oktobra se je obhajalo slovesno 40letno vladanje Nj. Vel. cesarja Franca Jožefa I.

Kot učiteljica je nastopila službo Karola Kocijančič, a leta 1889. Marija Cej.

Januarja in februarja 1890. je ovirala pouk influenza (hripa). Mesto učitelja je bila imenovana Otilija Jug. 6. avgusta je obiskal občino in šolo c. kr. namestnik vitez J. Rinaldini.

1891. je nastopila Pavla Kumar mesto Otilije Jug. Predsednikom kr. š. sv. je bil izvoljen Jožef Vovk. 1892. je umrl župnik Jak. Logar. Mesto M. Cej je nastopila službo Justina Vuga, a župnik je postal Ivan Kodre, kateri je bil izvoljen l. 1894. predsednikom kraj. š. sveta.

S 1. septembrom 1894. se je pričelo šol. leto z novim nadučiteljem Petrom Medvešekom ter Franciškom Šinigojem zač. učiteljem mesto Justine Vuga.

Županstvo je zopet izplačalo 6 gld. za učila. Mesto odstopivega predsednika je bil izvoljen Štefan Batič. V šolo je hodilo 309 otrok.

Mesto Pavle Kumar je ostalo prazno skoro celo š. leto

1895-6; da ni trpel šol. pouk, suplirali so voditelj in učitelj, a žen. ročna dela sta učile Alojzija Poberaj in Marija Medvešček.

Dne 18. junija je bila tu krajna učit. konferenca z učenci nada j. tečaja. Julija je davica in škrlatica razsajala med otroci. V šolo je hodilo 345 otrok. V šol. vrtu se je nasadilo ameriške divje trte.

S pričetkom š. leta 1896 7 je nastopila tretje učiteljsko mesto Ana Klavčič. V šolo je hodilo 346 otrok,

1897 8 je nastopila službo Ida Kavčič, a naslednje leto Kat. Cej. 2. decembra se je slov. obhajala 50letnica cesarjeva. Poleg izredno hude zime je tudi bolezen, osepnice, nadlegovala šol. otroke, a temu se je pridružila še bolehnost učiteljstva. Za učila ubožnim otrokom je dovolilo starešinstvo letnih 50 K. — Dne 4. julija je prvič nadzoroval tuk. šolo novoimenovani c. kr. okr. š. nadzornik Frančišek Finšger. V šolo je hodilo 357 otrok. —

4. oktobra 1900. se je slovesno obhajala 70letnica cesarjeva, a 29. septembra 400letnica združenja Goriškega z Avstrijo. 25. decembra je umrla Kat. Cej, a mesto nje je nastopila Otilija Likar. V šolo je hodilo 341 otrok. Predsednikom kr. š. sveta je bil izvoljen Anton Stopar v Dobravljah. Kot učiteljica je nastopila Franja Copič.

7. maja 1902 je obiskal šolo Henrik grof Attems, c. kr. okr. glavar. V šolo je hodilo 350 otrok. 1. septembra se je otvorila v Dobravljah nova šola, na kateri je bil imenovan učiteljem Frančišek Mrmolja. Radi tega je ostalo v tuk. šoli le 235 otrok, da je mogoč vsaj v višjih skupinah celodnevni pouk.

Pouk v veronauku so opravljali do l. 1892. tuk. kaplani, a od tedaj pa tuk. župnik, kateremu pomagajo tudi očetje kapucini.

Ljudstvo je sploh šoli in učiteljstvu prijazno, hoja v šolo z malimi izjemami dovolj redna, otroci nadarjeni in vsled tega napredek lep.

6. Pošta, železnica in telegraf.

Do leta 1842, dokler so bili okrajni uradi v Sv. Križu, nosil je poštni sel pošto iz Gorice po dvakrat na teden. Po preselitvi uradov je nehala tudi poštna zveza, oziroma se je pošta preselila v Ajdovščino. Novi poštni urad Sv. Križ-Cesta je začel poslovati l. 1892. Odkar se je uvedla na dan dvakratna

vožnja pošte od Gorice na Postojno in odkar se je namestil selski pismoonoša, ki raznaša poštna pošiljatve vsak dan po celi občini, odstranilo se je poprejšnje pomanjkanje poštna zveze. —

S pričetkom 20. stoletja (1902.) pa smo dobili tudi Vipavci toli zaželjeno železnico, za katero je doprinesla županija Sv. Križ 6000 K za ustanovno glavnico, ki doslej ne doprinaša nikakih obresti. Na železniški postaji Sv. Križ-Cesta je tudi telegrafski urad, ki sprejema tudi privatne telegrame; tako se je odstranil tudi ta nedostatek.

7. Zdravniki.

Med koristnimi ustanovami, katere je nekdam imel Sv. Križ, ne smemo pozabiti one, ki je skrbela za zdravstvo ljudstva. Mesto sedanjih zdravnikov so opravljali posel zdravljenja ranocelniki, katerim so pravili padarji. Zadnji padar je bil v Sv. Križu Jožef Juliani, ki je umrl za kolero leta 1855. Imel je tukaj tudi posestvo.

Za kolero l. 1855. je pomrlo mnogo ljudi in sicer v Sv. Križu 11, v Plačah 27, v Malih Žabljah 33, v Vel. Žabljah 90, mnogo na Cesti in po vsej okolici.

Po smrti Julianovi se ni nastanil tu več zdravnik, ampak v Ajdovščini, kjer dobivamo tudi zdaj najbližnjo zdravniško pomoč.

8. Deželna straža.

Svetokriška gosposčina je imela tudi dobro urejeno deželno stražo. Leta 1780. je štela 165 mož. Razdeljena je bila na štiri čete in opravljala parado pri procesiji sv. rešnjega Telesa. Tako piše S. Rutar*) o naši straži.

Sv. Križ je bil že v srednjem veku utrjen t. j. Tabor. Ali je imel svojo stražo, ni znano. Ko pa ga je bil l. 1482. izročil zadnji Goriški grof Lenard grofu Thurnu, sezidal je sedanji trdni Grad ter pričel mesto obzidavati, ali pa le popravljati prejšnje obzidje. Ako niso imeli Goriški grofi že poprej tukaj svoje deželne straže, gotovo si jo je ustanovil prvi tukajšnji grof, ker je pretila deželi dvojna nevarnost in sicer od Benečanov in Turkov. Posebno poslednji so grozili leto za letom z napadi, katere je imela odbijati tudi tukajšnja deželna straža.

*) Slov. zemlja.

Kako je vršila straža svojo nalogo, ne pove nam nikak vir.

Ko je prišla dežela pod Avstrijo, obdržala je tuk. gospodščina med drugimi pravicami tudi pravico imeti svojo stražo. Ko so bile nastale rednejše razmere in mirnejši časi, zgubila je tudi straža svojo prvotno važnost ter se je vzdrževala le bolj za parado in zabavo o cerkvenih slovesnostih. Število straže se je krčilo tako, da je nastopala konečno le še po jedna četa. Kako je bila prvotno uniformirana, ne vemo; le toliko je gotovo, da je imela bele hlače in črno bluzo. Imela pa je svoje strelišče na obč. zemljišču, katero se je razdelilo. Nastopala pa je še v prvi polovici minolega stoletja nele v Sv. Križu, ampak po vseh duhovnijah takratnega okraja, ki je segal od Gojač do Ajdovščine in od reke Vipave daleč v Trnovski gozd. Imela je svoje orožje in ima še staro svojo z a s t a v o, belo-rudečo, z grbom grofov Attemsov.

Da se ohrani staro ustanovo v spomin nekdanjih časov, dovolilo je Njegovo Veličanstvo presv. cesar Franc Jožef I., z najvišjim odlokom 2. novembra 1903., da se sme meščanska straža reorganizirati v zmislu drž. postave, z dne 6. junija 1886 (drž. zak. št. 90) in ministerskega razpisa, z dne 20. decembra 1889 (drž. zak. št. 193). Dovolila se je posebna uniforma, orožje iz vojne zaloge ter nova zastava — povsem jednaka stari, ki ni več za rabo. Zdaj sestoji straža iz jedne čete 60 mož s 5 častniki; zamore pa se pomnožiti do 300 mož, ki bi tvoril bataljon. Pristopiti pa zamore vsak črnovojniki in neaktivni rezervnik stalne vojske in deželne brambe, sposoben za orožje, bivajoč v Sv. Križu in njega okolici. V slučaju sklica črne vojske bi opravljala straža poseben posel, katerega ji odloči najvišji poveljnik avstrijske armade.

9. Vodovod.

Kakor riba potrebuje tudi Sv. Križ zdrave pitne vode za ljudi in živino.

V boljših časih so se vršila pogajanja za napravo vodovoda, po katerem bi se napeljala voda od izvirka Studenca pod Sv. Križem v Dobravljah. Žal, da se načrt ni izvršil, ampak se razbil že ob pogajanju. Velika misel je bila našla malih mož. Ustna poročila govore, da bi se bilo dalo pred pol stoletjem izvršiti podjetje z ne prevelikimi žrtvami.

Veleposestnik Tomaž Mrevlje je našel med spisi svojega

pokojnega očeta, takratnega župana, listino, katero je bil spisal Jož. A. Nussbaum v Fužinah nad Ajdovščino iz l. 1861. z naslovom „Vodovod za Sv. Križ“ (v nemščini). Iz nje naj navedem vsaj glavne točke: Voda bi se napeljala po železnih ceveh iz izvirka od Mrevljetevega mlina, kateri bi gonil vodo v Sv. Križ in sicer 200 veder na dan. Izvršil bi bil delo omenjeni veščak Nussbaum za 2231 f. av. vel., a občina bi mu morala dati še potrebnih robot za izkopavanje vodovoda in vožnjo potrebnega materijala. Glavnica bi se plačevala povzetniku v 10 letih po 300 f. in vzdrževanje vodovoda bi stalo letnih 100 f. Pogodba določuje, da bi se plačevalo vsako četrletje 100 f. in sicer:

3 družine	po 8 f.	= 24 f.
3	„ „ 4 „	= 12 „
9	„ „ 2 „	= 18 „
42	„ „ 1 „	= 42 „
8	„ „ 1/2 „	= 4 „

Ubožnejše družine bi bile proste. Kdor bi hotel speljati si vodo še v hišo, moral bi sam nositi dotične stroške.

Starešinstvo pa ni potrdilo pogodbe med županom in podniznikom in „vodovod“ je zaspal.

Pomanjkanje zdrave pitne vode je utegnilo biti krivo, da so se premestili uradi iz Sv. Križa; to je tudi krivo, da se ni uporabil Grad, to veliko in krasno poslopje, za kaj koristnega. Pri-poveduje se, da je ogledoval že marsikdo znamenito poslopje z namenom, da bi se uporabilo n. pr. za vojašnico, kaznilnico, hiralnico ali bolnišnico i. dr. Pomanjkanje vode je bilo vedno na poti. Ekselencja flem. baron Beck, načelnik avstr. generalnega štaba, je izrazil ob priliki, da je škoda, da nima Sv. Križ zdrave pitne vode, ker bi utegnil imeti potem zopet boljšo prihodnost. On je sprožil misel za napravo vodovoda.

Leta 1900. v spomin 70letnice cesarjeve in 400-letnice združenja z Avstrijo se je ustanovilo društvo „Vodovod“, katero bi s pomočjo državne in deželne podpore ter doneskov društvenikov napeljalo vodo od izvirka Vrnavca pri Štomazihi. Vsled starešinstvenega sklepa je dalo županstvo napraviti načrte in troškovnik ter predložilo državni in deželni upravi prošnjo za primerno podporo. Zadeva je zdaj v rokah c. kr. vlade in deželnega odbora in od teh dveh faktorjev je odvisno, ali in kdaj se oživetvori vodovod, po katerem hrepeni tuk. prebivalstvo.

10. Listine.*)

1.

Mi Ferdinand, po milosti božji rimski kralj itd. itd. potrjujemo za se in svoje potomce, da nas je naprosil naš ljubi in zvesti Vid Thurn, naš svetnik in naših ljubih otrok dvorni mojster, da bi povzdignili v mesto (in prebivalce v meščane z letnimi in tedenskimi semnji) Sv. Križ**) na Goriškem, katerega je bil podaril njemu in njegovim naslednikom tudi pokojni naš prednik cesar Maksimilijan za zasluge naši hiši;

spoznali smo, da imenovani naš svetnik Vid Thurn in njegovi predniki so nam pridno in zvesto služili in da bodo nam in našim potomcem še prav in dobro delali tudi v prihodnje;

povzdignili smo iz posebne milosti kot deželni knez in nadvojvoda Avstrijski imenovani Sv. Križ v mesto, a prebivalce, ki stanujejo v njem, ali bodo v njem stanovali v prihodnje, v meščane;

dovoljujemo njim in njih potomcem državljanske in meščanske pravice in tudi dva letna semnja — enega v nedeljo po sv. Reš. Telesu in drugega na dan povišanja sv. Križa, 14. dne septembra — poleg tega še tedenski semenj ob nedeljah;

naznaujamo s tem pismom, da prej imenovani Sv. Križ se imenuje in piše v prihodnje mesto in njegovi prebivalci meščani in da oni in njih potomci smejo kot meščani obrtovati in obdržavati omenjena letna in tedenske semnje; poleg tega imajo nemoteno pravico, čast in prednost v kupovanju in prodajanju kakor druga mesta na Kranjskem in Goriškem, ki so dobila jednake pravice od nas ali naših prednikov.

Imenovanim meščanom ne sme nikdo nalagati robote kakor njih dedič in gospod grof Thurn in njegovi dediči, katerim so bili doslej pokorni, vendar brez škode naše in naše hiše kot nadvojvode in grofe Goriškega in drugih mest in trgov, ki leže v obsežju ene milje.

Napovedujemo vsem našim knezom, prelatom, grofom, vitezom itd. in vsem podložnikom naše svete države in hočemo, da uživa mesto Sv. Križ in njega prebivalci in oni, ki bi obiskali omenjene semnje, naše milostno povišanje nemoteno in da zadene vsakega naša nemilost in kazen, k temu bi moral plačati

*) Prosto poslovenjene po nemških izvornikih. Iz občinskega arhiva.

**) Flegken ali Taber Creutz.

grofom Thurnom še dvajset lolov zlata, kdor bi prostovoljno temu nasprotoval.

To menimo resno.

Vzpričo tega je zapečateño pismo z našim kraljevskim pečatom.

Izdano v našem mestu Insbruck devetnajstega dne meseca januarja po Kr. našega ljubega gospoda rojstva tisoč petsto dva in tridesetega.

Ferdinand m. p.

Leuz m. p.

W. Adler m. p.

2.

Av gustu Antonu grofu Attemsu Svetokriškemu povrnila se je prošnja za potrjenje mestnih pravic s poročilom, da ker se ni bil povzdignil Sv. Križ v mesto le začasno, ampak za vedno, ne potrebuje nobene nove potrditve.

Za cesarja Jožefa II.

Na Dunaju, 30. oktobra 1781.

Franc Jož. vit. Ortowitz.

3. *)

Mi Ferdinand Prvi, po milosti božji cesar avstrijski itd. itd. spoznamo javno s tem pismom in naznanjamo, da nas je naprosila občina Sv. Križ na Primorskem, da bi jej dovolili dva letna semnja. Ker smo vedno pripravljeni pospeševati dobro svojih zvestih podložnikov, smo uslišali najponižnejšo prošnjo občine Sv. Križa po zaslišanju oblastnij, da sme obdržavati dva letna semnja in sicer prvega prvi pondeljek po sv. R. Telesu in drugega dne 14. septembra — vendar brez škode drugih pravic in s pogojem, da ako bi bil na omenjenih dnevih zapovedan praznik, se ima obdržati semenj drugi delavnik. Občina Sv. Križ sme obdržavati omenjena letna semnja v vseh časih brez kacega zadržka po običajih. Zapovedujemo vsem našim oblastnijam in podložnikom, posebno pa primorski guberniji, da

*) Iz tega pisma se razvidi, da je bilo zgubilo, oziroma zanemarilo mesto Sv. Križ svoje stare pravice do letnih dveh velikih semnje in da je opustilo misel na tedenske semnje. Vedni nemiri in prekucije v začetku devetnajstega stoletja, francoske vojske in njih zli nasledki so uničili vse prejšnje življenske običaje in pravice.

ima varovati in podpirati občino Sv. Križ v tem privilegiju v izogib naše teške kazni in nemilosti. To menimo resno. Vzpričo tega je zapečateno pismo z našim ces. kralj. in nadvojvodskim velikim pečatom, izdano v našem ces. glavnem in stolnem mestu Dunaju, dne osem in dvajsetega meseca decembra, po Kr. rojstvu en tisoč osemsto štiridesetega leta.

Ferdinand I. r.

OBSEG.

UVOD.

I. Zemljepisni del.

1. Mesto Sv. Križ	4
2. Okolica	6
3. Razgled	6
4. Prirodoznanski opis	9
5. Politični opis in prebivalstvo	13
6. Gmotni napredek	14
7. Duševna izobrazba	16
8. Starine	18

II. Zgodovinski del.

1. Najstarejša doba	18
2. Rimljanska doba	18
3. Preseljevanje narodov	21
4. Oglejski patrijarhi in Goriški grofje	23
5. Svetokriški gospodje iz rodu grofov Thurnov	24
6. Pod Avstrijo	24
7. Svetokriški gospodje iz rodu grofov Attemsov	26
8. Francoske vojne	29
9. Zopet pod Avstrijo	30
10. Vojne na Laškem	32
11. Ustava	33

III. Posameznosti.

1. Druge znamenite rodbine	34
2. Cerkvena zgodovina	36
3. Kapucinski samostan	41
4. Pisatelj Ivan Krstnik Svetokriški	41
5. Šola	42
6. Pošta, železnica, telegraf	46
7. Zdravniki	47
8. Deželna straža	47
9. Vodovod	48
10. Listine	50

II.

ŠOLSKA OBLASTVA.

A). C. kr. deželni šolski svet.

1. Nj. vzvišenost **Leopold grof Goëss**, c. kr. namestnik, c. kr. tajni svetnik, c. kr. komornik, vitez železne krone III. vrste itd. itd. predsednik.
2. **Schwarz Teodor**, c. kr. dvorni svetnik, predsednikov namestnik.
3. **Czermak Rudolf pl. Eichenfeld**, c. kr. dvorni svetnik, vitez železne krone III. vrste in Franc Jožefovega reda, poročevalec.
4. **Matejčič Franc**, c. kr. deželni šolski nadzornik.
5. **Ravalleo Nikolaj**, c. kr. dež. šolski nadzornik.
6. **Swida Frančišek**, fil. doktor, šolski svetnik, c. kr. deželni šolski nadzornik.
7. **Faldutti Alojzij**, teol. doktor, inf. prošt, Monsignor, vitez Franc-Jožefovega reda, dež. poslanec.
8. **Sedej Frančišek**, teol. doktor, kapitelski dekan, kanonik, Monsignor, c. in kr. dvorni kapelan, zastopnik cerkve.
9. **Križnič Štefan**, direktor c. kr. žensk. učiteljišča, šol. svetnik, opravlja posle c. kr. deželnega šolskega nadzornika za slov. šole v mestu Gorici in v gradiščanskem okraju, zastopnik učiteljstva.
10. **Simzig Friderik**, c. k. višje gimnazije ravnatelj v Gorici, zastopnik učiteljstva.

11. **Pajer de Monriva Alojzij**, doktor prava, vitez železne krone III reda, vitez Leopoldovega reda in vitez Franc-Jožefovega reda ital. deželni glavar v Gorici, zastopnik dež. odbora.
12. **Berbuč Ivan**, c. kr. profesor v p., deželni poslanec in deželni odbornik v Gorici, zastopnik deželnega odbora.

B). C. kr. okrajni šolski svet.

(O ž j i).

1. **Henrik grof Attems**, c. k. dvorni svetnik, voditelj okrajnega glavarstva, predsednik.
2. **Finšger Franc**, c. k. profesor, okrajni šolski nadzornik za slovenske ljudske šole, predsednikov namestnik
3. **Zurman Avgust**, vodja meščanske šole, c. k. okrajni šolski nadzornik za ital. ljudske šole.
4. **Pavletič Jožef**, župnik-dekan v Št. Petru, konz. svetnik, zastopnik cerkve.
5. **Gruntar Franc**, veleposestnik v Šmarjahl in
6. **Kocjančič Andrej**, veleposestnik v Podgori, odlikovan s zlatim križcem za zasluge s krono, zastopnika deželnega odbora.
7. **Bajt Franc**, nadučitelj v Ajdovščini in
8. **Križman Ignacij**, nadučitelj v Dornbergu, zastopnika učiteljstva.

(P o m n o ž e n i).

9. **Brajuž Anton**, posestnik v Čepovanu.
10. **Jakil Andrej**, posestnik in tovarnar v Rupi.
11. **Klančič Anton**, župan in veleposestnik v Podgori, deželni poslanec in dež. odbornika namestnik, načelnik cestnega odbora, odlikovan s zlatim križcem za zasluge s krono.
12. **Konjedič Andrej**, župan v Desklah, veleposestnik v Plaveh, odlikovan s zlatim križcem za zasluge.
13. **Pavlica Jožef**, župan in veleposestnik v Rihembergu, odlikovan s zlatim križcem za zasluge.
14. **Skolaris A. ton**, posestnik v Vipolžah.
15. **Terpin Filip**, veleposestnik v Sv. Križu, načelnik cestnega odbora.
16. **Zega Mihael**, nadučitelj v p., posestnik v Kanalu, načelnik cestnega odbora.

C). Krajni šolski sveti.

Za šolske občine:

1. Ajdovščina	predsednik	Casagrande Angelj, odlikovan s zl. križ. za zasluge s krono.
2. Št. Andrež, ...	„	Kosovelj Jožef, kurat.
3. Avče, ...	„	Kumar Drag. Štef., vikarij.
4. Banjšice, ...	„	Humar Andrej.
5. Bate, Podlaka, ...	„	Stanič Valentin.
6. Batuje, ...	„	Pečenko Franc.
7. Bilje, ...	„	Silič Ivan.
8. Brje, ...	„	Kodrič Anton.
9. Bukovica	„	Abramič Andrej.
10. Cerovo	„	Bregantič Mihael.
11. Čepovan, Vrata	„	Kofol Anton.
12. Črniče, ...	„	Volčič Ivan.
13. Deskle, ...	„	Ivančič Anton.
14. Dol, Otlica	„	Liker Andrej.
15. Dornberg	„	Berce Franc.
16. Št. Ferjan, ...	„	Klanjšček Anton.
17. Gaberje pri Šmarjah, ...	„	Koruzza Jožef.
18. Gorenje polje, ...	„	Gabrijelčič Anton.
19. Gradišče, ...	„	Volk Silvester.
20. Grgar.	„	Doljak Franc.
21. Kal, ...	„	Brezavšček Ivan.
22. Kamuje, Dol. Vrtovin	„	Kosec Jožef, župnik.
23. Kanal, Vrh pri Kanalu	„	Zega Mihael.
24. Kojsko, ...	„	Kumar Ivan.
25. Kozana, ...	„	Vuga Ivan, vikar.
26. Sv. Križ, Dobravlje	„	Stopar Anton.
27. Kronberg	„	Komel Andrej.
28. Levpa, Zavrh	„	Grilanc Jožef, kurat.
29. Lig, ...	„	Križnič Jožef, učitelj.
30. Ločnik, ...	„	Perco Andrej.
31. Lokavec, ...	„	Vidmar Jožef.
32. Lokovec, Dol. Lokovec	„	Pirih Ivan.
33. Lokve, ...	„	Kolenc Mihael.
34. Lom, Gor. Lokovec	„	Levpušček Jožef.
35. Št. Martin, ...	„	Kodelja Jožef, župnik.

36. Št. Maver, ...	predsednik	Fonzari Ivan.
37. Miren, Rupa	"	Sandrin Franc.
38. Opatjeselo, ...	preds. nam.	Marušič Alojz.
39. Osek, ...	predsednik	Franke Franc.
40. Ozeljan, ...	"	pl. Zuccato Peter.
41. Št. Peter, ...	"	Mervic Jožef.
42. Pevma, ...	"	Klanjšček Jožef.
43. Plave, ...	"	Konjedic Andrej.
44. Podgora, ...	"	Golob Jožef, kurat.
45. Podsabotin, ...	"	Radikon Jožef.
46. Prvačina, ...	"	Gregorič Vinco.
47. Ravnica, ...	"	Pavlin Andrej.
48. Renče, ...	"	Hebat Franc.
49. Rihemberg, ...	"	Brezavščik And., župnik.
50. Ročinj, ...	"	Jarec Ivan Ev., kurat, de- kanijski opravitelj.
51. Rupa	"	— — — — —
52. Solkan, ...	"	Kolavčič Ivan Ev., župnik.
53. Sovodnje, Gaberje, Vrh, ...	preds. nam.	Pavletič Josip.
54. Srednje, Kambrežko, ...	predsednik	Grbic Štefan.
55. Šempas, ...	"	Grča Blaž, župnik.
56. Šmarje, ...	"	Gruntar Franc.
57. Št. Tomaž, ...	"	Poljšak Alfonz, vikarij.
58. Gor. Tribuša, Krtovšče, ...	"	Podgornik Franc.
59. Trnovo, ...	"	Volk Jožef.
60. Vedrijan, ...	"	Jančič Anton.
61. Vipolže, ...	"	Skolaris Anton.
62. Višnjevnik, ...	"	Sirk Mihael.
63. Vogersko, ...	"	Bele Ivan.
64. Voglarji, ...	"	Plesničar Andrej.
65. Vrtojba, ...	"	Batistič Ivan.
66. Zapotok, ...	"	Gerbec Anton, vikarij.
67. Vel. Žablje, ...	"	Troha Jožef.

III. Pregled šol in učiteljstva v okraju.

Tek. št.	Šolska občina	Koliko razredov ima šola	Defin. nadučitelj, učitelj-voditelj			Defin. učitelj			Defin. učiteljica			prov. učitelj	prov. učiteljica	pomožni učitelj	katehet (pom.)	posebna učiteljica ženskih ročnih del
			1.	2.	3.	1.	2.	3.	1.	2.	3.					
			plačilne vrste													
1	Ajdovščina	2		1					1						1	
2	Št. Andrež	3	1						1	1					1	
3	Avče	1			1										1	1
4	Banjšice (ekskurendna)	1									1				1	1
5	Vrh pri Kanalu (ekskur.)	1													1	1
6	Bate	1			1										1	1
7	Batuje	2			1				1						1	1
8	Bilje	2	1						1						1	1
9	Brje	1			1										1	1
10	Bukovica	1			1										1	1
11	Čerovo	2	1							1					1	1
12	Černiče	2	1						1						1	1
13	Čepovan	1			1										1	1
14	Deskle	1			1										1	1
15	Dobravlje	1			1										1	1
16	Dol	2			1						1				1	1
17	Dornberg	3			1			1	1		1				2	1
18	Št. Ferjan	2			1				1				1		1	1
19	Gaberje pri Rubijah	1	1									supl.			1	1
20	Gaberje pri Šmarjah	1	1												1	1
21	Gorenje polje	1			1										1	1
22	Gradišče	1			1										1	1
23	Grgar	2			1						1		1		1	1
24	Kal	2									1		1		1	1
25	Kamnje	2			1								1		1	1
26	Skrilje (ekspozitura)	1							1						1	1
27	Kanal	3			1				1			1			2	1
28	Kojsko	3			1				1	1					1	1
29	Kozana	2			1							1			1	1
30	Sv. Križ	3			1			1			1				1	1
31	Kronberg	1			1										1	1
32	Levpa (ekskurendna)	1			1										1	1
33	Zavrh (ekskurendna)	1													1	1
34	Lig	1			1										1	1
35	Ločnik (slov.)	1	1												1	1
36	Ločnik (ital.)	4			1			1	2						2	1
37	Lokavec	2			1					1					1	1
38	Lokovec	1												1	1	1
39	Lokve	1											1		1	1
40	Lom	1									1				1	1
41	Št. Martin	2			1				1						1	1
42	Št. Maver (ekskur.)	1			1										1	1
43	Podsobotin (ekskur.)	1													1	1
44	Miren	3			1							2			2	1
45	Opatjeselo	2									1	1			1	1
46	Osek	2			1						1				1	1

Tek. število	Šolska občina	Koliko razredov ima šola	Defin. nadučitelj, učitelj-voditelj			Defin. učitelj			Defin. učiteljica			prov. učitelj	prov. učiteljica	pomožni učitelj	katehet (pom.)	posebna učiteljica ženskih ročnih del	
			1.	2.	3.	1.	2.	3.	1.	2.	3.						
			plačilne vrste														
47	Otlca (pomož.)	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	1	.	
48	Ozeljan	2	.	.	1	.	.	.	.	.	.	1	.	.	1	1	
49	Št. Peter	2	1	.	.	.	.	.	1	.	.	.	.	2	.	.	
50	Pevma	2	.	1	.	.	.	.	1	.	.	.	.	1	1	1	
51	Plave	1	.	.	.	.	.	.	.	.	1	.	.	.	1	1	
52	Podgora (slov.)	4	.	1	.	.	.	2	1	.	1	.	.	1	1	1	
53	Podgora (ital.)	1	.	.	.	.	.	.	.	.	1	.	.	.	1	1	
54	Podlaka (ekskurendna)	1	.	.	.	.	.	.	.	.	1	.	.	.	1	1	
55	Dol. Lokovec (ekskur.)	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	1	
56	Prvačina	2	.	1	.	.	.	.	.	.	.	1	.	.	1	.	
												supl.					
57	Ravnica	1	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	1	
58	Renče	3	.	.	1	.	.	.	.	1	.	1	.	.	1	1	
59	Rihemberg	3	1	.	.	.	.	.	.	.	.	2	.	.	2	.	
60	Ročinj	2	.	1	.	.	.	.	.	.	.	1	.	.	1	.	
61	Rupa	1	.	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	2	1	
62	Solkan	3	1	.	.	.	.	.	1	.	1	.	.	.	1	1	
63	Sovodaje	2	1	.	.	.	.	.	1	.	.	1	.	.	1	.	
												supl.					
64	Srednje (ekskur.)	1	.	.	.	.	.	.	.	.	1	.	.	.	1	1	
65	Kambreško (ekskur.)	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	1	
66	Šempas	2	.	.	1	.	.	.	.	1	.	.	.	.	2	.	
67	Šmarje	2	.	1	.	.	.	.	.	.	.	1	.	.	1	1	
68	Št. Tomaž (pomož.)	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	1	1	
69	Gor. Tribuša (ekskur.)	1	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	.	
70	Krtovšče (ekskur.)	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	.	
71	Trnovo	1	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	1	
72	Vedrijan	1	.	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	1	
73	Vipolže	1	.	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	1	
74	Višnjevik	1	.	.	.	.	.	.	.	.	1	.	.	.	1	1	
75	Vogersko	1	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	1	
76	Voglarji	1	.	.	.	.	.	.	.	.	1	.	.	.	1	1	
77	Vrata (ekskur.)	1	.	.	.	.	.	.	.	.	1	.	.	.	1	.	
78	Gor. Lokovec (ekskur.)	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	.	
79	Vrh pri Rubijah	1	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	1	
80	Vrtojba	2	.	1	.	.	.	.	.	1	.	.	.	.	1	.	
81	Dol. Vrtovin	1	.	.	.	.	.	.	.	.	1	.	.	.	2	1	
82	Zapotok (pomož.)	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	1	.	
83	Vel. Žablje	1	.	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	1	
	Skupaj		131	12	25	21	.	.	5	5	12	12	14	18	4	92	43

Nekat-ri katehotje in nekatere učiteljice ženskih ročnih del poučujejo na dveh ali več šolah. Na Vrhu pri Rubijah in v Vedrijanu učita krščanski nauk posvetna učiteljca. — Kjer so nameščene redno učiteljice, poverjen jim je tudi pouk v ženskih ročnih delih. Na slovenski ljudski šoli v Ločniku poučuje ta predmet redna učiteljica slovenske ljudske šole v Podgori. — Jednega učitelja je odstopil okraj proti primerani odškodnini društvu »Šolski Dom« za njegovo zasebno ljudsko šolo v Gorici. — Zavodi za otroke pred šolsko dobo. V Podgori sta dva javna slovenska otroška vrteca, katera vzdržuje občina, v Pevni zasebno zabavišče društva »Sv. Cirila in Metoda«. V Solkanu je zasebni slovenski otroški vrtec. Vzdržuje ga v ta namen ustanovljeno društvo. Društvo »Liga nazionale« ima po jeden otroški vrtec v Ločniku in v Podgori.

IV.

Pregled šolske mladine.

Tek. števil	Šolska občina		Število šolodolžnih otrok				Skupaj		Število otrok, ki so obiskovali javno ljudsko šolo				Skupaj		Privatne šole je obiskovalo		Število otrok, ki so obiskovali v šoli ali strokovna kmetijske ali obrtne, obiskovali v šoli ali doma		Zavoljo težkih telesnih ali duševnih slab in hodilo v šoli		Radi bolehnosti ali telesne nezmožnosti ni hodilo v šoli		Število normalno razviti šolodolžni otrok, ki niso hodili v šoli	
	Število šolodolžnih otrok		od 6.-12. leta		od 12.-14. leta		Skupaj		od 6.-12. leta		od 12.-14. leta		Skupaj		Privatne šole je obiskovalo		Število otrok, ki so obiskovali v šoli ali doma		Zavoljo težkih telesnih ali duševnih slab in hodilo v šoli		Radi bolehnosti ali telesne nezmožnosti ni hodilo v šoli		Število normalno razviti šolodolžni otrok, ki niso hodili v šoli	
	dečki	deklice	dečki	deklice	dečki	deklice	dečki	deklice	dečki	deklice	dečki	deklice	dečki	deklice	dečki	deklice	dečki	deklice	dečki	deklice	dečki	deklice	dečki	deklice
57	23	26	9	5	32	31	21	24	8	5	29	29	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2	2	2
58	119	123	36	42	155	165	117	117	36	40	153	157	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
59	137	171	40	54	177	225	133	168	38	39	131	207	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
60	65	58	14	23	79	81	64	50	14	21	78	71	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
61	30	38	4	6	34	44	29	37	3	5	32	42	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
62	110	134	39	39	149	173	92	125	20	28	112	153	5	6	30	14	1	1	1	1	1	1	1	1
63	55	54	19	18	74	72	54	50	19	18	73	68	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
64	22	12	3	8	25	20	22	12	3	8	25	20	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
65	27	22	17	8	44	30	27	20	17	8	44	28	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
66	71	73	24	16	95	89	68	72	13	16	81	88	2	10	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
67	87	76	22	15	109	91	78	72	21	14	99	86	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
68	28	46	7	4	35	50	26	45	6	4	32	49	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
69	43	29	18	9	61	38	37	23	16	7	53	30	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
70	16	18	2	4	18	22	15	15	2	4	17	19	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
71	40	45	13	12	53	57	33	41	13	12	46	53	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
72	33	23	3	5	36	28	33	23	3	5	36	28	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
73	39	37	9	13	48	50	38	37	9	12	47	49	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
74	31	26	12	12	43	38	28	21	12	12	40	33	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
75	75	78	9	10	84	88	72	76	6	7	78	88	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
76	36	24	16	14	52	38	34	23	16	14	40	37	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
77	26	27	10	6	36	33	20	22	7	3	27	25	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
78	66	58	20	24	86	82	51	48	17	22	68	70	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2

79	26	21	13	6	39	27	26	20	13	6	39	27	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
80	86	98	29	27	115	125	84	100	22	24	106	124	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6
81	23	39	4	8	37	47	30	34	4	9	31	46	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
82	19	26	2	17	21	43	15	27	1	15	16	42	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
83	25	37	9	14	34	51	24	35	9	14	33	49	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Skupaj	4902	4863	1496	1421	6398	6284	4610	4575	1380	1355	5990	5930	35	32	96	46	61	34	176	189	40	53	4	3

Opazka. Šolo je obiskovalo tudi 57 izpod 6 let in 121 preko 14 let starih otrok, ki niso bili šolodolžni. Od 12682 šolodolžnih otrok je bilo postavno šole oproščenih 524; v resnici šolodolžnih otrok je torej bilo 12158. Učilo se je skupaj 12129 ali 99,7% v resnici šolodolžnih otrok.

Za nakup učil in drugih potrebščin revnim šolskim otrokom ali za pomnoženje šolskih knjižnic je dobila tekom šolsk. leta 1903/04 od domače občine šola

na Dolu	K 12.—
v Dornbergu	K 50.—
„ Kamnjah	K 22.—
„ Škriljah	K 17.72
„ Kanalu	K 4.—
„ Kojskem	K 28.40
„ Sv. Križu	K 50.—
„ Ločniku	K 50.—
„ Lokovcu	K 10.—
„ Št. Mavru	K 20.—
„ Podsabotinu	K 10.—
„ Mirnu	K 50.—
„ Prvačini	K 40.—
na Gradišču	K 10.—
„ Brjah	K 20.—
v Rihembergu	K 40.—
„ Šmarjah	K 10.—
pri Št. Tomažu	K 14.—
„ Voglarjih	K 14.—
na Trnovem	K 14.—
v Dol. Vrtovinu	K 24.—
Skupaj	K 510.12

S tem zneskom, ki sicer sam na sebi ni neznamen, vendar pa ni v pravem razmerju z velikim številom šolskih otrok, med katerimi je mnogo siromakov, so mogla šolska vodstva pomagati mnogim ubogim otročičem, ozir. zdatno pomnožiti prepotrebne šolarske knjižnice.

Občinam darovalkam bodi izrečena na tem mestu iskrena javna zahvala. Naj bi jih posnemale tudi druge!

